

*Zdravko MLINAR**IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK**SLOVENSKI JEZIK IN JEZIKOVNA POLITIKA
KOT DRUŽBOSLOVNI IZZIV****Kontekst, udeleženci in vrednote: spoznavni in akcijski vidiki**

Povzetek. Kljub pogostemu razglašanju pomembnosti (ohranjanja) slovenskega knjižnega jezika v praksi življenje teče po svoje. Razprave o njegovi ogroženosti ostajajo nedorečene, približne ali fragmentarne, raziskave pa prostorsko, časovno, disciplinarno, institucionalno in epistemološko zamejene. Moteča je zlasti nemotečnost sočasnega obstoja enostranosti obravnav jezika – a) z vidika njegove praktične uporabnosti in b) z vidika njegove vloge kot simbola nacionalne identitete. Idiosinkratsko usmerjeno ožje jezikoslovno področje pušča ob strani širši družbenorazvojni kontekst ter spreminjajočo se vlogo in razširjajoči se krog različnih udeležencev (uporabnikov, tvorcev, deležnikov) in njihovih vrednotnih usmeritev. Prav tu pa lahko vstopajo (neizkoriščena) teoretska spoznanja in empirične ugotovitve sociologije, politologije, socialne psihologije, pa tudi ekonomije idr., brez katerih doslej ni bilo mogoče izoblikovati dosledne jezikovne politike. Ta naj ne bi bila le konservatorska, ampak sestavni del (doslej preozko ekonomsko) zasnovanih razvojnih usmeritev. Državne usmeritve, ki zadevajo jezik, znanost, izobraževanje in seveda gospodarstvo, si dostikrat medsebojno nasprotujejo in se tako sprevračajo v svoje nasprotje. Vključevanje v svet pa z jezikovnega vidika ne pomeni le izgube, ampak tudi (možnosti za) nove pridobitve. Podana je vrsta predlogov, kako preiti »od besed k dejanjem«.

Ključne besede: slovenski jezik, jezikovna politika, jezikoslovje, idiosinkratskost, družboslovje, sociologija jezika, nacionalna identiteta, vrednote, instrumentalnost, univerzalizacija, globalizacija, preteklost, prihodnost, strokovno izrazje

Uvod

Tukaj predstavljam del besedila, ki sem ga napisal kot podlago za razpravo v okviru razreda za zgodovinske in družbene vede Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU) na osnovi poziva, naj tudi nejezikoslovci prispevajo k reševanju vprašanj o javni rabi slovenskega jezika. Pri tem me je še posebej spodbudilo dejstvo, da gre pri nas za zelo različna in celo nasprotujoča si stališča in razlage, ki taka ostajajo še po več desetletjih, do soglasja pa tudi razprave po razredih SAZU (leta 1997) niso privedle.

* Akademik dr. Zdravko Mlinar, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

Čeprav smo tako ali drugače vsi vpleteni v (ne)reševanje teh vprašanj, je očitno, da »ogroženost« slovenskega jezika po posameznih področjih znanstvenega, umetniškega, pedagoškega in publicističnega delovanja doživljamo zelo različno. Eni gledajo na to bolj instrumentalno, z vidika praktične uporabnosti, drugi bolj z vidika temeljnih družbenih vrednot in ohranjanja nacionalne identitete. Manjka pa nam celovitejših obravnav, na osnovi katerih bi lahko presegali izključujoče si enostranosti, ki preprečujejo, da bi izoblikovali dosledno jezikovno politiko v širšem kontekstu prizadevanj za usmerjanje družbenorazvojnih sprememb. Za sedaj prevladuje sektorska (disciplinarna) miselnost in zamejenost, tako da nismo dosegli niti uskladitve med jezikovno politiko in politiko razvoja znanosti. Navidezno usmerjanje pa se tako sprevrača v svoje nasprotje.

Glede na navedeno in kot nejezikoslovec na tem mestu ne poskušam posegati v ožja jezikoslovna vprašanja. Kot sociolog postavljam v ospredje družbeni kontekst, udeležence in vrednote, torej prav tisto, kar je bilo pri nas relativno najmanj upoštevano in preučevano. To naj bo hkrati izziv za to, da razširimo krog sodelujočih tako, da bomo v družbi znanja presegali ločnice med tvorci in uporabniki slovenskega jezika. Hkrati pa nakazujem izzive, ki jih prinaša proces globalizacije. Pri vsem tem pa mi gre bolj za razgrinjanje problematike kot za nekakšno dokončno pojasnjevanje.

Kontekstualna obravnava

Za kontekstualno obravnavo so vsaj trije razlogi:

1. spremembe v družbenem kontekstu *odločilno posegajo* v dosedanje vloge slovenskega jezika in slovenskega naroda, bodisi da jo slabijo in ogrožajo ali ne;
2. s tega zornega kota tudi v raziskovalni sferi razkrivamo *praznino* oz. zaostajanje, ki onemogoča uveljavljanje učinkovite jezikovne politike, in
3. na področjih družboslovja so že nakopičena znanja (izkušnje, podatki, informacije), ki so doslej zaradi *disciplinarnih ločnic* ostajala ob strani, neizkoriščena.

Spreminjajoči se kontekst, ki se pogosto pojavlja neodvisno od naše volje, se izraža tako v družbenoprostorski kot v razvojni (časovni) razsežnosti. Zaznamujeta ga informatizacija in globalizacija ter »Evropa brez meja«. Pri tem prihaja do preobrazbe od (nacionalne) »identitete kot otoka« k »identiteti kot križišču«; ali še drugače, gre za prehod od »prostora krajev« k »prostoru tokov« ali od »območnega« k »omrežnemu« povezovanju. Gre za preobrazbo, ki namesto (etnične) homogenosti prinaša vse večjo raznovrstnost, namesto »čistih« kategorij – hibridizacijo.¹ V postmoderni družbi izstopa spoznanje: »Vse, kar je bilo trdnega, se razblinja.«

Razprave o slovenskem jeziku so se doslej pretežno odvijale mimo nakazanih kontekstualnih sprememb; šele z deset- ali večdesetletno zamudo se poskuša jezikovne spremembe in probleme slovenskega jezika pojasnjevati kot sestavine širšega okolja. Kako je do tega prišlo in kje so vidne posledice?

¹ V zvezi s tem je znani nemški sociolog, ki deluje v Münchnu, izrazil svoj kritičen odnos do miselnosti in upravljanja, ki zaostaja za dejanskimi razmerami: »Tako ta čas hodi jo – če izberemo povsem običajen zgled – v spodnjobavarskem mestecu Straubing v tamkajšnjo osnovno šolo otroci, ki izhajajo iz 24 različnih držav, v nemških zveznih glavah, strankah in upravah pa še vedno vlada utvara, da ima Nemčija možnost, da ne bo postala večkulturna družba.« (Beck, 2003: 190.)

Verjetno je eden od razlogov že v tem, da je (naše) jezikoslovno raziskovanje bolj sledilo tradiciji *idiosinkratsko usmerjenih* disciplin, ki se osredotočajo na posameznosti, v nasprotju z *nomotetičnimi*, ki se poskušajo dokopati do določenih posplošitev in zakonitosti v širšem kontekstu. Vsaj hipotetično pa je v tem tudi eden od *razlogov* (o drugem – tj. o jeziku kot vrednoti in simbolu nacionalne identitete – še kasneje) za visoko stopnjo *subjektivizma* in za številna *nesoglasja* v javnih razpravah o prihodnosti in »usodi« slovenskega jezika. Pogosto gre za grobe poenostavitve, kot so npr. »da ali ne«, »danes in nikdar več« ipd.² Z natančnejšim poznavanjem družbene strukturiranosti (razlik glede na jezik) in trendov sprememb bi zmanjšali subjektivizem in nesoglasja, povečali pa bi predvidljivost nadaljnjih sprememb.

To *predvidljivost* bi lahko povečali, če bi npr. dosedanja teoretska spoznanja o medsebojni odvisnosti sprememb na več ravneh teritorialne organizacije družbe na nacionalni in lokalni (oz. subnacionalni) ravni preverjali na podlagi obsežnega gradiva o slovenskih narečjih v okviru Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. To gradivo je bilo zbrano za slovenski lingvistični atlas, pri čemer se spremlja tudi »razmerje med narečnim in knjižnim sistemom«. Vendar je na podlagi objavljenega gradiva težko priti do sklepa, ki se sicer nekako ponuja iz vsakdanjih življenjskih izkušenj, da *narečne posebnosti* vse bolj *nadomešča knjižni jezik*.³ Na nadnacionalni, recimo na evropski ravni pa gre uradno le za tehnično »harmonizacijo«, ki naj ne bi posegala v jezikovne posebnosti posameznih narodov.

Slovenski jezik je priznan tudi kot uradni jezik EU. To je nesporno njen velik zgodovinski dosežek. Toda ob tem se (tudi za večje evropske narode) vendarle zastavlja vprašanje, ali ni to bolj simbolna kot dejanska pridobitev; mogoče le nekakšen tolažilni dobitek, ki hkrati v praksi omogoča še nadaljnje širjenje angleškega jezika kot globalnega ali univerzalnega jezika.⁴

Z navedenim sem želel predvsem opozoriti, da razumevanje problematike slovenskega jezika terja najprej širše kontekstualno razumevanje sprememb, v okviru katerega se je mogoče opreti na teoretska in metodološka spoznanja »večravninske analize« družbenoprostorskih sprememb v krajšem ali daljšem časovnem obdobju.

Šele tedaj, ko dogajanje na nacionalni ravni *spremljamo hkrati* s spremembami na »nižjih« in na »višjih« ravneh, dobimo trdnejšo osnovo tudi za pojasnjevanje in predvidevanje jezikovnih sprememb kot ene od sestavin družbene preobrazbe. Pa vendar, ali sploh zmoremo postavljati tudi teoretsko pomembna vprašanja, kot je

² Pri tem je v Sloveniji zaradi majhnosti še bolj zabrisano razločevanje med rigorozno znanstveno in »sproščeno« esejistično obravnavo, ki je tem bolj »zanimiva« in odmevna, čim bolj (enostransko) dramatizira stvari.

³ Da ne gre preprosto za linearni tok izumiranja narečij, pa spet kažejo ugotovitve, da manj nadzorovano in bolj neposredno vključevanje ljudi npr. prek lokalnih radijskih postaj in drugih medijev vendarle spremlja tudi več lokalnih posebnosti.

⁴ Tudi Dular (2004, 3) podobno ugotavlja, da »bo imela pravica do rabe slovenščine v evropskem parlamentu in v evropskem uradnem listu za večino Slovencev zelo majhno praktično vrednost. To pravico bo namreč lahko neposredno uveljavljala peščica slovenskih evropsolancev, za druge ljudi pa utegne imeti ta pravica samo težo prestižne simbolike /.../ brez občutnega vpliva na jezikovno rabo v našem vsakdanjem življenju. Na večini nižjih ravni sporazumevanja v Strasbourgu in Bruslju slovenščine ne bo«.

npr.: ali je vse bolj opazno izginjanje jezikovnih posebnosti in razlik na lokalni ravni nekakšno »poglavje zase« ali je le *predhodnica*, ki opozarja na tisto, kar še sledi na nacionalni ravni? Ali je sploh mogoče ugotoviti določeno pravilnost v razmerjih med ravnmi, kot je npr. ta, da se »višja« uveljavlja na račun »nižje« ali pa da jo dopolnjuje? Ali gre pri tem za to, da kolikor eden pridobi, toliko drugi izgubi v smislu »igre z ničelno vsoto«, ali za to, da obe strani pridobita, kot je uradna razlaga v zvezi z vključevanjem držav v EU?⁵ Ob vsem tem pa ugotavljam, da se je pri nas v razpravah o »usodi« slovenskega jezika marsikdaj preveč le ugibalo⁶ zunaj že prepoznanih dolgoročnih procesov in splošnih teoretskih spoznanj.

Udeleženci: uporabniki, tvorci, déležniki

Če poskušamo prestopiti zamejenost na ožje predmetno področje jezikoslovja (oblikoslovje, besedoslovje, skladnja), moramo – poleg kontekstualne analize – posebno pozornost posvetiti tudi različnim vpletenim udeležencem. Ti se pojavljajo v najširši kategoriji v bolj pasivni vlogi kot uporabniki jezika. Ta je tradicionalno vključevala vse Slovence; v današnjem času – v času individualizacije in globalizacije – pa se na eni strani povečuje število oz. delež *uporabnikov slovenskega jezika, ki niso Slovenci* (po rojstvu), na drugi strani pa se povečuje tudi delež Slovencev, ki v določeni časovni enoti ne uporabljajo svojega maternega jezika. S tem sem se že približal osrednjemu problemu, ki se še posebej zaostrojuje, če je tok v smislu druge spremembe močnejši od prve.

Tako se že nakazuje ena od temeljnih sprememb, ki ostaja bolj ali manj neopazena, tj. da je jezik zmeraj *manj* le nekakšna *vnapijrejšnja danost*, zmeraj bolj pa postaja *stvar volje in izbire*. Zmeraj manj imamo opravka s situacijo *en človek – eno življenje – en jezik*. To je v skladu z emancipacijskimi težnjami in se vključuje v *fluidnost* postmoderne družbe. Hkrati pa gre za razmerje, ki ga je Hirschman (1970) obravnaval v svojem znamenitem delu »Exit, voice, and loyalty«, in sicer v tem smislu: čim večje možnosti ima posameznik za umik (alternative, mobilnost), tem manjša je verjetnost, da bo aktivno nastopal v danih okvirih, toda njegovo nastopanje (glas) bo toliko bolj učinkovito. Logika teh razmerij nam nakazuje, da se bo s povečanjem možnosti rabe drugega jezika zoževal krog »nosilcev« slovenskega jezika, hkrati pa lahko pričakujemo, da se bo na podlagi lojalnosti krepilo *tvor-no jedro privrženih* (ne pripadajočih) posameznikov, ki slovenski jezik izbirajo.

Glede na vse navedeno se zdi, da doslej nismo zadosti pozornosti posvečali vprašanju, kako način javnega obravnavanja jezika vpliva na *motiviranost* in *krog sodelujočih*. Vprašanja, ki smo jih načenjali glede razmerja med profesionalizacijo in socializacijo, torej podružbljanjem v družboslovju nasploh (Rus, 1979, Mlinar, 2004), bi morali zastavljati tudi v zvezi z jezikom in jezikoslovjem. Kakor po eni

⁵ Ta vprašanja sem v širšem teoretskem kontekstu že pojasnjeval (Mlinar, 1994a), vendar jih številni avtorji bolj parcialno ponovno odpirajo, pri čemer večinoma vidijo le eno stran tega razmerja. Castells (1998) npr. piše o graditvi evropske identitete ne v nasprotju, temveč komplementarno do nacionalnih, regionalnih in lokalnih identitet. Dejansko pa gre za oboje, tj. za nasprotovanje (izključevanje) in dopolnjevanje (o tem tudi Mlinar, 1997).

⁶ Nekateri avtorji pa celo izrecno poudarjajo, da kaj več kot ugibanje niti ni možno (Tomc, 2004).

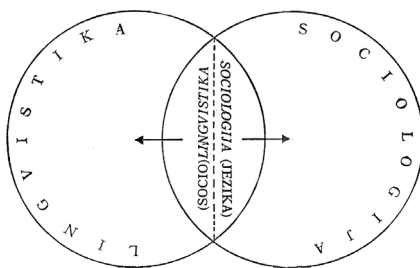
strani vrednotimo profesionalizacijo in institucionalizacijo kot sinonima uveljavljanja znanosti, tako po drugi strani ostaja neopaženo ali pa se jemlje kot samoumevno dejstvo, da se s tem zožuje in celo monopolizira krog pooblaščenecv, ki najbolj določajo nadaljnjo pot jezika.

Ob vse višji izobraženosti prebivalstva in razširjenih možnostih komuniciranja ostajajo neizkoriščeni »človeški viri«, ki bi jih lahko vključevali v reševanje problema. Še zlasti pa bi bolj določno sporočena pričakovanja, da govorci slovenskega jezika lahko prevzemajo tudi tvorno in ne le pasivno vlogo, *povečala motiviranost* za sodelovanje.⁷ To bi lahko preverjali in uveljavljali tako na ravni osnovne šole kot na ravni SAZU. Pri tem pa je še posebno vprašanje, koliko izkoriščamo nove možnosti za preseganje ozko profesionalnih oz. institucionalnih okvirov – torej v smislu družbenosti in podružbljanja na podlagi svetovnega spleta (tako kot se je že pojavila jezikovnosvetovalna dejavnost študentov splošnega jezikoslovja pod imenom ŠUSS).⁸

Prvi pogoj za sodelovanje širšega kroga – tudi znotraj SAZU – pa je, da ne ostajamo na ravni »vsi – vse«, temveč da upoštevamo velike razlike med potencialnimi udeleženci. Brez tega samodejno »pademo« na najnižji skupni imenovalec. Zato postane razprava kmalu neproduktivna.

Tisto, kar presega okvir obravnave na tem mestu, vendar bi to vsekakor potrebovali z vidika jezikovne politike, je predvsem priprava *širokega pregleda (potencialnih) udeležencev* in – tu bom uporabil nov izraz, ki je nastal in se najprej uveljavil v odnosih z javnostmi – *déležnikov* (angl. *stakeholders*), ki so tako ali drugače *prizadeti* in *lahko vplivajo* na reševanje problema. To so ne le posamezniki, temveč tudi strokovne institucije, pisci strokovnih in znanstvenih del, pisatelji, prevajalci, novinarji, učitelji, napovedovalci, igralci idr. Posebno pozornost terja prav dejavnost in vloga znanstvenih delavcev.

Slika 1: Prekrivnost lingvistike in sociologije.



Vir: Radovanović, 1986: 33.

⁷ Iz osebne izkušnje naj povzamem, da sem že več desetletij pogosto v zadregi, na koga naj se obrnem, da bi se z njim posvetoval glede uvajanja novih izrazov v slovenski jezik, še zlasti na podlagi angleških virov. To sem doživljal kot osebni problem, čeprav naj bi bila to dejansko »naša skupna stvar« in še posebej odgovornost nekaterih institucij.

⁸ Skupina tedaj dodiplomskih študentov in mlajših jezikoslovcev, med njimi Franc Marušič, študent na SUNY at Stony Brook, N. Y., in Rok Žaucer, študent na University of Ottawa, je na svetovnem spletu in v zborniku (2001) predstavila izhodišča in že pridobljene izkušnje »jezikovnosvetovalnega servisa ŠUSS«. Na podlagi izkušenj iz Skandinavije (Orešnik, 1995) in zagatnih povpraševanj glede rabe slovenskega jezika so leta 1998 začeli s spletno jezikovno svetovalnico.

Ozko disciplinarno zamejeno jezikoslovje je vsem tem vprašanjem posvečalo premajhno pozornost; mejni področji, kot sta sociolingvistika in še zlasti sociologija jezika, sta v Sloveniji dostikrat odsotni. Opazno pa je povečanje zanimanja za ti dve področji, še zlasti med mlajšimi raziskovalci.

Slovenski jezik in družbene vrednote

Glede na to, da je bil v družbenozgodovinskem kontekstu nesporno prav jezik najbolj odločilen za nastanek in ohranitev slovenskega naroda, je razumljivo, da je postal tudi pomembna družbena vrednota. To se je še posebej potrdilo v kritičnih situacijah, ko je ta vrednota dobivala celo prednost pred fizičnim obstojem posameznika.

Orešnik je takole predstavil slovenski jezik kot posebno vrednoto:

»Jezikoslovci kar naprej poudarjamo, da je slovenščina kot državni jezik posebna vrednota, ki jo je treba varovati. Nekateri nam ugovarjajo, češ, saj so še številne druge vrednote, ki jih tudi ne smemo zanemarjati. Vrednot je res toliko, da se ne da streči vsem v enaki meri, zato jih je treba ulestvičiti. Odločilno mora biti, da nas nekatere vrednote v daljši prihodnosti ohranjajo samo kot človeška bitja, nekatere druge vrednote pa nas ohranjajo tudi kot Slovence. Prizadevati si moramo za rešitve, ki bi *hkrati uresničevale* kar *največ vrednot* ene in druge vrste, neko prednost pa nakloniti vrednotam, kakršna je slovenščina, ki nas ohranja kot Slovence, zato ji moramo na lestvici vrednot pustiti visoko mesto in biti nezaupljivi do vsega, kar slovenščino ogroža.« (Orešnik, seja članov prvega in drugega razreda SAZU, 17. 6. 1997, podčrtal Z. M.)

Z zgoraj navedenim je avtor posegel v zelo zapletena vprašanja, s katerimi se ukvarjajo raziskovalci več družboslovnih in humanističnih disciplin po vsem svetu z dosedaj precej nejasnimi rezultati. Še zlasti pa je dosti nejasnosti v Sloveniji, kjer še nimamo niti najbolj *osnovnih podatkov* in informacij o tem, kako različni udeleženci (nosilci, akterji) jezikovnih sprememb vrednotijo slovenski jezik v primerjavi z drugimi vrednotami.

Jezikoslovci so nedvomno najboljši poznavalci jezika, zato ima njihova sodba gotovo tudi veliko »težo«. Kljub temu pa so le ena od številnih kategorij déležnikov. Hkrati pa tudi sami med seboj – kot bomo še videli – še niso dosegli soglasja o pomembnih vidikih jezikovne politike.

V takšnem kontekstu, pa tudi nasploh, vloga družboslovcev ne more biti (le) v tem, da bi *prepričevali javnost* o pravilnosti vrednotenja, do kakršnega so se dokopali jezikoslovci. Prva naloga družboslovcev je vendarle znanstvenoraziskovalni spoprijem s problematiko tako, da bi presegli vsakršno enostranost in s tem hkrati nudili podlago za najbolj učinkovito poseganje v tokove družbenih in posebej jezikovnih sprememb.

Nesporno so potrebna prizadevanja »za rešitve, ki bi hkrati uresničevale kar največ vrednot ene in druge vrste«. To bom obravnaval še kasneje v zvezi s sociološkim razlikovanjem med *instrumentalnostjo* in *identiteto*, pa tudi v zvezi z Ruplovo mislijo glede »usode slovenskega jezika /.../ v EU«, ko je zapisal, da bomo za slovenski jezik in sploh za kulturo lahko dobro skrbeli samo pod pogojem, da bomo

gospodarsko uspešni. Gospodarsko uspešna pa je Slovenija v današnjem času spet lahko le kot odprta družba, ki se aktivno vključuje v svet in dopušča delovanje drugih pri nas. To pomeni, da je potrebna še dosti natančnejša analiza razmerij med jezikom in gospodarsko učinkovitostjo, da bi prišli do zares uporabnih konkretnih rešitev v praksi.

Dosedanje razprave, ki se sicer že več desetletij *brezplodno ponavljajo*, ostajajo preveč *približne* in *nedorečene*, da bi bile zares tudi praktično uporabne. Ni mi znano, da bi v času več desetletij v Sloveniji kdo opravil celovito, sistematično in hkrati zadosti konkretno analizo te problematike. Kako naj si to pojasnimo, če pa gre za najpomembnejše vrednote slovenskega naroda? Ali so sploh bile pobude za to? Ali gre (tudi) za to, da ta vprašanja prestopajo *disciplinarne zamejitve* jezikoslovja v ožjem smislu, pa so se tako znašla v nekakšnem praznem prostoru, nekako v prepričanju, naj se s tem ukvarja kdo drug? Konceptija, načini gledanja oz. razumevanja teh vprašanj so lahko pomembna nevidna sila, ki pa je kot takšne ne opazimo in upoštevamo le bolj »oprijemljive« vrednote (denar).

Orešnikovo napotilo, naj iščemo rešitve, »ki bi hkrati uresničevale kar največ vrednot ene in druge vrste«, lahko vzamemo tudi kot spodbudo za preseganje disciplinarnih zaprtosti in enostranosti, ki so se utrdile ob naši navajenosti nanje. Ob tem se bo mogoče zdela nenavadna naslednja (za)misel: pomemben prispevek k uspešnejšemu reševanju vprašanj slovenskega jezika bi lahko dosegli ravno s pritegnivitvijo in *vključevanjem ekonomistov*. Ti »druge strani medalje« ne bi predstavili le kot omejujoče in negativne, ampak bi lahko predstavili tudi afirmativno plat. S prvega vidika bi pospešili nekakšno »prizemljitev« ohlapno navrženih idej o tem, kaj vse bi morala zagotoviti država (npr. objavljane znanstvenih del v slovenskem in angleškem jeziku); tu bi torej lahko hitreje razjasnili, kaj je še v mejah realnih pričakovanj. Še posebej pa je mogoče na podlagi skupnega delovanja (ekonomistov in jezikoslovcev) uveljavljati tudi inovativne rešitve, s katerimi lahko presegamo medsebojno izključnost vrednot. Večja občutljivost in razumevanje »druge strani« hkrati povečuje možnosti, da pride do praktičnih rešitev, kot tudi do novih znanstvenih spoznanj.⁹

V zvezi z zgornjim Orešnik nadaljuje:

»Nekatere druge vrednote vsaj jezikoslovci brezprizivno zavračamo, npr. gospodarsko učinkovitost države kot sredstvo za podrejanje državnega jezika višjim ciljem. Ko bi gospodarsko učinkovitost države postavili NAD slovenščino, bi se dosleden premislek o tej zadevi izšel v zaključek, da se slovenščina kratkoma ne splača, da jo je najbolje opustiti in jo zamenjati recimo z angleščino. Pomislite samo, koliko prevajanja bi nam bilo prihranjenega. Jezikoslovci na tako lestvičenje vrednot ne pristajamo, pač pa seveda v slovenščini vidimo strošek, ki morda res zmanjšuje gospodarsko učinkovitost države, a si ga je Slovenija zavestno naložila, ko je v ustavo zapisala, da je slovenščina naš državni jezik. Zavedamo se, da bo ta strošek vedno večji, zlasti če bomo še bolj prepričljivo vstopali v evropske poveza-

⁹ V zvezi s slednjim je znano, kot sta o tem pisala tudi Dogan in Pahre (1991), da se največja verjetnost, da pride do inovacij, pojavlja ravno v stičiščih obrobij znanstvenih disciplin – povezovanje različnosti je torej pot do inovacije.

ve, in naša *skupna naloga* je *iskati rešitve*, ki bi ta *strošek ohranjale znosen*, ne da bi *trpele pravice slovenščine*.« (Orešnik, seja članov prvega in drugega razreda SAZU, 17. 6. 1997, podčrtal Z. M.)

V navedenem gotovo ni mišljeno, da bi jezikoslovci »brezprizivno zavračali« gospodarsko učinkovitost nasploh, ampak – kot sledi – le »kot sredstvo za podrejanje državnega jezika višjim ciljem«. Slovenija je zavestno sprejela svoj državni jezik kot strošek, ki se bo z njenim odpiranjem v svet še povečeval. Poleg razmerja v smislu eno na račun drugega avtor že nakazuje »našo *skupno nalogo*«, tj. da *iščemo rešitve*, ki bi ta strošek ohranjale znosen. Pri tem pa se takoj odpirajo še nova vprašanja kot – »znosen« za koga? Danes in v prihodnosti ...?

Če vrednotenje našega jezika izhaja iz specifičnega družbenorazvojnega konteksta, pomeni, da lahko – če že nimamo dovolj podatkov neposredno o jeziku – tudi številne raziskave o spremembah v tem kontekstu dosti prispevajo k razumevanju spreminjajoče se vloge jezika. Tudi jezik se sicer kot ena od razsežnosti slovenske nacionalne pripadnosti in identitete že pojavlja v nekaterih družboslovnih raziskavah, npr. mnenjskih raziskavah v Sloveniji (Slovensko javno mnenje – SJM) in v evropskem merilu (Evropska družboslovna raziskava – ESS, Evropska raziskava vrednot – EVS; Mednarodni družboslovni anketni program – ISSP, idr.). Slovenski in drugi raziskovalci so predstavili že številna spoznanja, ki zadevajo tako spremembe vrednot in stališč kot tudi objektivne spremembe v zvezi z *odpiranjem slovenske družbe*. Med najnovejšimi so npr. objave z naslovi: »Vrednote Slovencev in Evropejcev« (Rus, Toš, 2005); »Odpiranje v svet v zavesti Slovencev – Mobilnost in identifikacija v prostoru tokov« (Mlinar, Štebe, 2004) in »Državljanstvo (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev« (Hafner – Fink, 2004).

Raziskave potrjujejo, da npr. vprašanci od osmih meril za to, da »bi nekdo lahko bil pravi Slovenec«, štejejo za najpomembnejše, »da zna govoriti slovensko« (SJM 2003/2). Sicer pa na podlagi odstotka odgovorov *zelo pomembno* (od 66,5 % do 15,6 %) dobimo naslednjo razvrstitev:

1. da zna govoriti slovensko,
2. da se čuti Slovenca oz. državljana Slovenije,
3. da ima slovensko državljanstvo,
4. da spoštuje slovenske politične institucije in zakone,
5. da je rojen v Sloveniji,
6. da je večino svojega življenja preživel v Sloveniji,
7. da ima prednike, rojene v Sloveniji,
8. da je katoliške vere.

Takšen pomen znanja nacionalnega jezika se kaže tudi v drugih evropskih državah.¹⁰

¹⁰ V etnološkem preučevanju etnične identitete slovenskih izseljencev so le-te spraševali tudi o razlogih občutja drugačnosti. Izseljenci so pri tem poudarjali svoj jezik, navade in mentaliteto, ki jih ločujejo od drugih. I. Slavec (1990) ugotavlja: »Kakšna je razločevalna moč posameznih prvin, npr. jezika, navad, je težavno vprašanje. Jezik npr. za cele generacije ameriških Slovencev v določenem smislu pousem nerelevanten: slovenska izseljenska kultura se v celoti dogaja v angleščini.« Če je to skrajni primer, pa je vendarle vsaj opozorilo in odnosu do teženj nekaterih avtorjev, da jezik (kot vrednuto) obravnavajo kot stalnico in da ga nekako absolutizirajo.

Odklonilen odnos do priseljencev (ksenofobija) se z odmikanjem od časa nastanka samostojne države Slovenije (1991) zmanjšuje. Več opravljenih analiz je zaznalo *upadanje ksenofobije* in *povečevanje strpnosti* do etničnih skupin ter občutno krepitev večkulturnosti; večja strpnost je bolj značilna za mlade kot za starejše in je – podobno – večja pri bolj izobraženih kot pri manj izobraženih. Ugotovljene so bile tudi številne razlike med evropskimi državami glede odprtosti do priseljencev in težnje po njihovi asimilaciji (gl. tudi Mlinar, Štebe, 2004).

Vrednotenje jezika kot ene od razsežnosti nacionalne identitete je seveda treba spremljati tudi v povezavi s spremenjeno vlogo svetovljanstva in »lokalnega patriotizma«. Relativni pomen (rang) posameznih od zgoraj prikazanih razsežnosti pa se seveda v času spreminja.

Študija Šircelj (povzeto po Stergar, 2004: 95) potrjuje podmeno, da je *slovenstvo kot vrednota* v manjši meri prepoznano med mlado generacijo, ki skladno z globalnimi modernizacijskimi procesi išče tudi racionalno osnovo in »tržno vrednost« svojih vrednot. Med mlajšimi starostnimi skupinami je bil ob popisu leta 2002 v Republiki Sloveniji delež narodnostno opredeljenih (»narodno zavednih«) Slovencev tudi pod 80 % ali celo 77 %; tako je v prihodnje pričakovati še nadaljnje upadanje tako njihovega deleža kot tudi števila (vendar bi bila potrebna še bolj izdiferencirana analiza stališč oz. vrednotenja slovenstva!).

Povedano naj predstavlja le izziv za to, da bi začeli presegati (dosti neopazno) ločnico med družboslovnimi raziskavami in jezikoslovjem, ter poziv, da bi tudi v Sloveniji razvijali sociologijo jezika.

Sicer pa se zastavlja še epistemološko vprašanje, kako visoko vrednotenje slovenskega jezika (naroda) vpliva na objektivnost ali subjektivnost v spoznavnem procesu? Ali dejstvo, da je nekaj *zelo (ne)zaželeno*, *zamejuje zaznavanje* dejanskega stanja in trendov sprememb ter javno sporočanje o spoznanjih? Čeprav je npr. angleški jezik že postal lingua franca EU, to ni bilo – kot ugotavlja M. Kalin Golob (2001) – nikoli uradno priznано.

Upravičeno se lahko sprašujemo o naši nacionalni samozavesti, še zlasti med mladino, o potrebi po domovinski vzgoji (ki ji neprimerljivo večjo pozornost posvečajo v ZDA, npr. s simboličnimi dejanji, kot je vsakodnevno priseganje zastavi v šolah), o nacionalnem ponosu ter rabi in vrednotenju materinščine. Tudi pri tem pa naj bi iskali dejansko učinkovita pota za dosego ciljev. Samo *ponavljanje ciljev* (kot smo lahko spoznali že v okviru prejšnjega političnega sistema) lahko kvečjemu privede do nasprotnih učinkov, kot jih želimo.¹¹

Naj navedem konkreten primer *različnega zaznavanja* oz. videnja dejanskega stanja: Ob tem, ko sem lani prizadeto doživel »praznino« knjižnega sejma v Cankar-

¹¹ Ob prebiranju obsežnega gradiva v zvezi s temo tukajšnje obravnave sem velikokrat naletel na poudarke velikih izraznih zmožnosti slovenskega jezika, kar nasploh. Domnevam, da je bil motiv za to predvsem zavzetost, da bi dvignili narodno samozavest bralcev. Toda dejanski učinek takšnega ravnanja je sporen – če moram npr. vsakodnevno iskati slovenski izraz namesto tujega, pa sem pri tem – prepuščen samemu sebi – dostikrat celo neuspešen. Z mojo razlago se ujema tudi naslednja: »Tudi vprašanje o degeneraciji oz. propadanju jezika je živo; gre razvoj res v to smer? Nekaj romantičnega gledanja je ostalo še v tem, da poskušajo vsi jeziki (navadno na račun drugih) hvaliti svoje bogastvo in lepoto; če to delajo jeziki s šibkim številčnim in materialnim zaledjem njihovih nosilcev, v tem lahko vidimo njihovo voljo za obstanek; pri 'velikih' imajo take izjave navadno drugačen namen.« (Jakopin, 1985: 238.)

jevem domu, ker je na njem skorajda že izginila strokovna literatura v slovenskem jeziku, sem bil spet presenečen, ko je eden od književnikov ta sejem veselo komentiral in izražal zadovoljstvo nad njim. Hkrati pa se glavna pričakovanja glede knjižnih novosti na strokovnih področjih osredotočajo na sejem Frankfurt po Frankfurtu, na katerem prevladujejo knjige v angleškem jeziku.

V znanstvenih obravnavah (npr. z vidika družboslovnih disciplin) se že postavlja rigorozno razločevanje: 1. percepcij, informiranosti, 2. vrednot, stališč in 3. delovanja, aktivnosti. Tisto, kar pričakujemo od *raziskovalca*, ni predvsem njegovo *osebno* (subjektivno) *mnenje* oz. stališče, ampak čim bolj objektiviziran prikaz tako obstoječega stanja stvari kot tudi teženj ljudi, njihovih stališč, vrednot, ne da bi pri tem prihajalo do *mešanja* kognitivnih in vrednotnih prvin ter do mešanja osebnega in preučevanega.

V *knjižnih obravnavah* pa teh analitičnih ravni ne upoštevajo (verjetno tudi ne morejo upoštevati) in prihaja do dosti bolj *čustvenih*, a hkrati tudi *enostranskih osebnih* izpovedi, ki izražajo predvsem vrednotne usmeritve avtorja. Na ta način so se, precej patetično, odzvali npr. nekateri avtorji v odgovorih na anketo Sodobnosti (24. 1. 1993) z naslovom »Koliko nas jezik še določa kot narod?«. Vrednotno »nabita« besedila so gotovo izraz večje svobode oz. sproščenosti takšnega izražanja, vendar pa včasih zaidejo v *enostransko* dramatizacijo in celo v zasmehovanje drugih. To pa ne nudi primerne osnove za to, da bi prišle do izraza in da bi bile v reševanju upoštevane vse razsežnosti problema.

Tako postane toliko bolj razumljivo, da je preteklo še eno desetletje podobnih razprav »po enem tiru«, hkrati s tem, ko je življenje mirno teklo naprej po svoje in mimo njih po drugem tiru.

Vendar prav v gradivih najnovejših posvetovanj jezikoslovcev razkrivam že tudi veliko novega, tako večjo odprtost v smislu interdisciplinarnosti kot večjo odprtost v smislu povezovanja obravnav problematike slovenskega jezika z novostmi in tokovi v svetu. Tu prihaja tudi do večjega vključevanja družboslovnih raziskav, konceptov in spoznanj.

Jezik, informatizacija in globalizacija: v prehodu od teritorialnega k omrežnemu povezovanju

Izjemno dinamične družbenoprostorske spremembe v zadnjih 15 letih prihajajo do izraza tudi v zelo velikem porastu (družboslovne) literature o tem, manj in šele v zadnjih letih pa tudi v obravnavah slovenskega jezika. V svetu se je doslej nakopičilo že dosti spoznanj, ki imajo vsaj posredno pomembne implikacije za jezikovno politiko malega naroda. Pri nas pa še zlasti v javnih razpravah – če nekoliko karikiram – vsakdo začenja od začetka, tako da ni zavezujočega razmerja do tistega, kar je že bilo doseženo. Pri tem pa avtorji, ki v slovenskem jeziku objavijo tudi najpomembnejša spoznanja, niti v slovenskem merilu ne morejo računati na usretno (če sploh kakšno) odzivnost, še posebno prek disciplinarnih meja.¹²

¹² Čeprav bi se ravno politika razvoja znanosti v Sloveniji lahko opirala na to, da če že nimamo potrebnega števila raziskovalcev, da bi dosegli t. i. kritično maso na posameznih disciplinarnih področjih, bi še posebej lahko spodbujali intenzivnejše sodelovanje prek disciplinarnih meja.

Četudi so bila že pri nas in v mednarodnem merilu objavljena družboslovna teoretska dela o preobrazbi od teritorialno (območno) organizirane družbe k *svetovni omrežni družbi* (Castells, 1996, Mlinar, 1995) in je bilo v zvezi s tem že opravljena tudi vrsta empiričnih raziskav (Ferligoj in dr.), tega ni zaznati v obravnavah pereče problematike slovenskega jezika. Na drugem mestu sem že opozarjal, da tako v družbi kot v družboslovju ozaveščenost zaostaja za dejanskim širjenjem medsebojnih odvisnosti v prostoru (Mlinar, 2004: 16–17). Tako kot Agnew (1994) bi lahko rekli, da se pojavlja nekakšna miselna ujetost v *teritorialno past*, do česar lahko v Sloveniji še posebej prihaja v času utrjevanja njene nacionalne države prav ob izteku vestfalskega reda suverenih nacionalnih držav. Prav tu vidim past za slovenistiko, če ne bo zavestno opredelila svojega odnosa do nakazane preobrazbe od območne k omrežni organizaciji družbe.

Nova informacijsko-komunikacijska tehnologija vse bolj omogoča povezovanje s *komerkoli*, *kjerkoli* in *kadarkoli* v zvezi s *čimerkoli* in tako presega nekdanjo ozemeljsko zamejenost povezovanja pretežno znotraj nacionalnih meja. Vendar gre pri tem za povezovanje z razpršenimi posamezniki, skupinami in institucijami, med katerimi se povečuje delež tistih, ki ne znajo slovenskega jezika. Toda hkrati s tem se na osnovi nove tehnologije povečujejo možnosti za namerno povezovanje Slovencev po vsem svetu. To se že dogaja na različne načine, npr. s tem, ko izseljenci uvajajo svoje spletne strani (v Nemčiji v slovenskem jeziku, v Avstraliji sicer zaenkrat le še v angleškem jeziku). Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik na Filozofski fakulteti začenja s poukom *slovenščine na daljavo*,¹³ podobna so prizadevanja v okviru Svetovnega slovenskega kongresa in Združenja Slovenska izseljenska matica. Podjetje Arctur, d. o. o., iz Nove Gorice si že nekaj let prizadeva, da bi prišlo do uresničenja njihovega projekta *Spletni informacijski sistem Slovenci v svetu*, vendar je pri tem naletel pri Uradu za Slovence po svetu žal le na moralno podporo. Pri tem se zdi, da se še nismo dokopali do prave predstave o strateškem pomenu takšne infrastrukture (ki je gotovo večji kot posamičen obisk neke folklorne skupine). Slovenska televizija in radio postajata dostopna prek spleta in satelita po vsem svetu (a hkrati – absurdno – še vedno le za nekatere predele našega zamejstva ali le ob posebnih pogojih, npr. posebne kartice za satelitski sprejem ipd.).

Svetovni slovenski kongres je v svoji resoluciji že 28. 6. 1991 poudaril, da »postaja vse pomembnejše – in v tem je specifična naloga Kongresa – *mrežasto tkanje vezi* med izvirno domovino ter ozemeljsko *mnogovrstnimi* žarišči izseljeniško-

¹³ »V zadnjem desetletju se je spekter tistih, ki se učijo slovenščino kot drugi ali tuji jezik, razširil; poleg standardnih skupin, ki se kot potencialni govorci slovenščine pojavljajo od druge svetovne vojne dalje – izseljenci, zdomci, zamejci in njihovi potomci, priseljenci iz bivših jugoslovanskih republik, prebivalci obmejnih področij, tuji jezikoslovci in študentje na tujih univerzah – so se z gospodarskim in političnim razvojem Republike Slovenije po letu 1991 izoblikovale nove skupine zainteresiranih za učenje slovenščine kot drugega ali tujega jezika: prevajalci znotraj prevajalskih služb EU, študentje mednarodnih izmenjav ter tudi številni posamezniki, ki v Slovenijo prihajajo zaradi poslovnih, znanstvenih, diplomatskih ali osebnih razlogov.« (Jerman, 2004: 199.)

»Slovenščina na daljavo je projekt, ki bo omogočal učenje slovenščine preko spletnih strani: temelji na internetnih tehnologijah (standardne html-strani z besedilom in slikami), interaktivnost in večpredstavnost pa je dosežena z dodajanjem zvočnih in videoposnetkov ter spletnih animacij.« (Zemljarič Miklavčič, 2004.)

zdomske Slovenije ter med njimi in žarišči zamejske Slovenije». Nadalje pa so zapisali, da si kongres »kot posebno nalogo zastavlja prizadevanje, da pri jezikovno in narodnostno odtujenih generacijah slovenskega izseljeništvu spodbuja odkrivanje lastnih korenin z najsodobnejšimi medijskimi sredstvi in prijemi«. Še leta 2005 je Boštjan Žekš, predsednik SAZU, v svojem nagovoru kritično opozoril na »meje, ki jih imamo v svojih glavah«, in hkrati na nujnost, da z vidika našega narodnega obstoja kot »naših« ne štejejo le Slovencev, ki živimo v Sloveniji, ampak tudi Slovence, ki žive po svetu, in tudi tujce, ki žive pri nas.

Dobesedno se je Žekš izrazil takole:

»V državi Sloveniji živimo zaradi dediščine preteklosti še vedno v delno zaprtem sistemu. Ne omejujejo nas več politične ali državne meje, ampak naša razmišljanja in meje, ki jih imamo v svojih glavah. Zato se moramo bolj intenzivno povezovati s svetom, izmenjevati ljudi in zamisli, se učiti od drugih in tudi učiti druge. Le na tak način se bomo lahko kot Slovenci razvijali v odprtem svetu in se znebili neupravičenih občutkov manjvrednosti in majhnosti. Za začetek takega povezovanja so seveda najprimernejši Slovenci, ki žive in delajo v tujini, vendar povezovanja ne bi smeli omejevati le nanje. Še širši vidik teh srečanj je naslednji. V odprtem svetu bomo še v večjem obsegu kot do sedaj izgubljali bolj ambiciozne in bolj pogumne rojake. Posledice take negativne selekcije bomo lahko le delno omilili s priseljevanjem tujcev, zato je za naš narodni obstoj nujno, da bodo Slovenci, ki žive in delajo v tujini, del našega narodnega telesa. Le tako nas bo več in le tako bomo močnejši. 'Naši' nismo le Slovenci, ki živimo v Sloveniji, ampak tudi Slovenci, ki žive po svetu in tudi tujci, ki žive pri nas.« (Žekš, 2005: 9.)

V zadnjem desetletju je Svetovni slovenski kongres organiziral svetovne konference in srečanja slovenskih strokovnjakov tako, da so presegli prejšnjo skrb za slovenske rojake po svetu, ki se je izražala predvsem v obliki folkornih prireditev. Doslej so »organizirali tri svetovne konference slovenskih znanstvenikov, tri konference zdravnikov, po eno konferenco gospodarstvenikov in eno konferenco arhitektov in gradbenikov« (Pleskovič, 2005: 5).

V zvezi z vstopanjem slovenskega jezika v svet je zelo ilustrativno še naslednje:

»Slovenščina na tujih univerzah (STU) je program Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. /.../ Program skrbi za približno 50 lektoratov slovenščine po svetu z naslednjimi dejavnostmi: razpošiljanjem strokovne literature in učbenikov, organizacijo usposabljanja za odhajajoče lektorje in organiziranjem stalnega strokovnega spopolnjevanja ter s kadrovskim pokrivanjem lektoratov – v študijskem letu 2003/2004 je bilo na delovnem mestu lektorja v tujini zaposlenih 26 lektorjev, večina s pogodba mi tudi na tujih univerzah, ostali so lektorsko delo opravljali kot zaposleni na tujih univerzah ali honorarno na eni ali drugi strani.« (Nidorfer Šiškovič, 2004.)

»Na Poljskem vsako leto konča dodiplomski študij na področju slovenskega jezika, literature in kulture več kot 50 študentov. Veliko se jih poklicno ukvarja s slovenistično problematiko in s tem promovirajo Slovence in Slovenijo v gospodarstvu, kulturi in znanosti.« (Tokarz, 2004.)

Podomačenje in/ali univerzalizacija (globalizacija)?

V sociologiji so se pojavljale kritične razprave o težnjah k *univerzalizaciji* hkrati z zahtevo po podomačenju (angl. *indigenization*); vendar pa tudi nasprotna opozorila, da bi namreč podomačenje pomenilo zahajanje v partikularizem (več o tem v Albrow, King, ur., 1990). Pri tem pa sem že podal svojo razlago v tem smislu, da ne gre preprosto za alternativo, temveč za protislovno razmerje, ki vključuje tako enotnost kot spopadanje med nasprotnima težnjama oz. procesoma. V svetovni literaturi je bilo že kar nekaj razprav tudi o univerzalizaciji in partikularizaciji, ki nakazujejo širši pojmovno-teoretski okvir tudi za pojasnjevanje jezikovnih sprememb in narodne oz. nacionalne identitete, ki ne sledijo dialektičnemu razumevanju protislovnosti, temveč poenostavljeno obravnavajo ti dve težnji alternativno, s tem da se postavijo na stran ene ali druge ali pa se eventualno zavzemajo za nekakšno zmernost in kompromis.¹⁴

Če to apliciramo na problem slovenskega jezika, vidimo, da se pri nas bodisi na tako splošni ravni ali pa v različnih konkretiziranih oblikah univerzalizacijo in globalizacijo dostikrat obravnava le *enostransko* kot nekaj negativnega, nam tujega in škodljivega, kot nekaj, kar ogroža obstoj slovenskega jezika. To je enostranost, ki ne upošteva protislovnosti razvojnih sprememb, hkrati pa nas navaja k stališčem, kot je npr. to, da »sta učenje in raba tujih jezikov v Sloveniji dosegla stopnjo, ki daleč presega življenjsko nujo in neredko prehaja v modno obsedenost, zaradi katere nekateri starši celo svoje malčke raje vpišejo v tečaj angleščine kakor v glasbeni ali športni krožek« (Dular, 2004, 2).

Lahko tudi soglašamo s tem, da gre (pri nekaterih) le za »modno obsedenost«. Toda moje razumevanje stvari mi nakazuje, da gre za dosti več kot le za lahkotno posnemanje in »obsedenost«. Če smo – dolgoročneje – usmerjeni v prihodnost (za vse večji delež prebivalstva gre že za sedanjost, med njimi še zlasti za znanstvene delavce in »delavce znanja« (angl. *knowledge workers*), angleški jezik *zmeraj bolj izgublja položaj* oz. vlogo *izbirnega jezika*. Angleški jezik ni nekaj, kar bi potrebovali le nekako za prvo silo, ampak je tako z vidika poglobljenega teoretskega razumevanja kot z vidika delovanja v praksi pravzaprav že tu kot nuja. Ne le nuja, zaradi katere smo pač primorani nekaj *žrtvovati*, ampak tudi nuja, ki jo je treba upoštevati, če hočemo *nekaj pridobiti*.

Ta *pridobiti* vseskozi omejujemo le na področje gospodarstva; na podlagi angleškega jezika kot globalnega oz. univerzalnega jezika je mogoče – vsaj ob določenih pogojih – dosti in vse več pridobiti tudi v *prid slovenskega jezika*.¹⁵ Ali naj

¹⁴ Kot je opozoril Rizman (1999: 241), ki se opira tudi na Parekha (1995: 149-50), se je postmodernizem postavil na stran partikularnega, a je s tem hkrati izgnal univerzalizem iz svojega teoretskega repertoarja. »Postmodernizem vzame zares le različnost, in ne skupnosti, razliko, ne pa tudi podobnosti, fragmentacijo, ne pa združevanja.« Tudi Ošlak (2003) se je približal tej temi z vprašanji kot npr.: »Kaj je v slovenstvu univerzalnega in kaj je v univerzumu slovenskega? Sta narodno in kozmopolitsko res v nasprotju ali celo nasprotstvu in nazadnje v sporu in vojni? Ali pa se morda celo dopolnjujeta in medsebojno pogojujeta, se med seboj sploh šele omogočata?« Sam sem to tematiko pojasnjeval v širšem kontekstu individualizacije in globalizacije (Mlinar, 1994a).

¹⁵ V zvezi s tem je tudi naslednja razlaga, ki jo je podal Rupel: »Seveda je (ne)znanje tujih jezikov še vedno problem. Toda skoraj vedno bomo ugotovili, da slabo govorijo tuje jezike in delajo napake tisti,

bomo Slovenci med prvimi ali med zadnjimi, ki bodo (temeljito) obvladovali angleški jezik v času, ko jo je življenje praktično že potrdilo kot univerzalni in globalni jezik v Evropi in v svetu?¹⁶

Če upoštevamo, da se slovenski jezik ne pojavlja le statično, kot vnaprejšnja danost (po rojstvu), ampak da je nekaj, kar je mogoče pridobiti, potem imamo pred sabo svet možnosti; predvsem možnost, da se ne omejujemo le na *obrambno* obravnavanje naše dediščine, ampak *da pritegujemo* (potencialno) zainteresirane z vsega sveta. Še zlasti pa lahko dajemo prednost programom, v katerih je mogoče *presepati nasprotje* med *instrumentalnostjo* in *identiteto* (v smislu, kot je to razlikovanje uporabljal že francoski sociolog Alain Touraine). To pomeni tudi v smislu, kot že nekaj časa potekajo prizadevanja, ki se ne omejujejo le na gospodarski *razvoj*, ampak so pozorna tudi na *etnični razvoj*. V tem smislu kot - kot smo videli - Svetovni slovenski kongres že priteguje Slovence, znanstvene delavce, zdravnike, arhitekte. Pa tudi Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik že presenetljivo dobro uspeva pritegovati zmeraj večje število Neslovencev.

Nekateri avtorji radi opozarjajo na tiste Slovence, ki ne znajo tujih jezikov (torej na najmanj izobražene). Toda če je po eni strani slovenski jezik ogrožen, je v *kontekstu družbe znanja* še bolj gotovo, da so »dnevi šteti« tudi tistim z nizko stopnjo izobrazbe. Ali naj torej na njih (na neznanju) utemeljujemo programe za našo prihodnost?

Torej ne nastopati kar nasploh proti univerzalnemu oz. globalnemu, kot da nam je nekaj tujega, da bi lahko ohranili svoje lastno, domače. Pač pa iskati možnosti, da *univerzalno in globalno instrumentaliziramo v prid svoji lastni identiteti, lastnemu jeziku*. Pri tem se nam hkrati odpirajo možnosti, da se osvobodimo - zgodovinsko vzeto - podrejenega položaja Slovencev in slovenskega jezika v odnosu do nadmočnih sosedov. Zgodnejša ozaveščenost o teh spremembah v okviru majhnega naroda (manjša samozadostnost) nam daje celo prednost pred njimi.

Zelo ilustrativen je naslednji primer: koroški deželni glavar Jörg Haider je pozval volilne upravičence v 10 občinah, naj se izrečejo, če se strinjajo z njegovim predlogom glede dvojezičnih krajevnih napisov (postavili naj bi jih v občinah z vsaj 10-odstotnim deležem slovenskega prebivalstva, in sicer le v tistih krajih, ki imajo vsaj 15 % opredeljenih Slovencev). Tako naj ne bi prišlo do odločitve zoper voljo koroškega prebivalstva. Na to se je kritično odzval Ludwig Adamovich, nekdanji predsednik avstrijskega ustavnega sodišča, ki je o Haiderjevem pisemskem referendumu dejal (Der Standard), da »*manjšinskih problemov ni mogoče reševati s sklicevanjem na ljudsko voljo večine*«. Univerzalne pravice manjšin seveda ne morejo biti podrejene kakršnemukoli večinskemu odločanju. To je Slovincem v prid, hkrati pa tudi zaveza, ko gre za manjšine znotraj Slovenije.

ki slabo govorijo slovensko in delajo napake v svojem maternem jeziku. Tuje besede poiščete v slovarju ali v računalniku, njihove funkcije in zveze pa so v glavi /.../ Usoda slovenskega jezika, ko bo Slovenija v EU, me ne skrbi. Za slovenščino (kot sploh za kulturo) bomo lahko skrbeli samo pod pogojem, da bomo gospodarsko uspešni. Čim boljše bo v Sloveniji znanje tujih jezikov, tem bolje se bo Slovenija sporazumevala s svetom; toliko bolj bo odprta in konkurenčna. To so pogoji za gospodarsko in kulturno blaginjo. Tujih jezikov se moramo učiti, da bi ohranili slovenščino. (Rupel, 2003: XVIII-XIX.)

¹⁶ Podobno, kot sem v razpravi (Slovensko sociološko društvo, 2004, FDV) o našem odnosu do širjenja kitajskega vpliva zastavil vprašanje v smislu, kako preživeti v vse bolj tekmovalni globalni družbi - ali le v spopadanju s Kitajci ali (tudi) v sodelovanju z njimi?

Osnova za našo jezikovno politiko bi lahko bila: z ozaveščanjem o naši različnosti in o svetu vključevati svetovno, da bi čim bolj uspešno uveljavljali naše lastno.¹⁷ Gantar pravi: »Morda se sliši paradokсно – vendar je res: Čim bolj se kdo poglablja v duha tujega jezika, tem bolj postaja občutljiv za čistost slovenščine. Jezikovno neizobražen ali samo napol izobražen in neosveščen človek se niti ne zaveda, kaj in kako podlega vplivom nemščine, angleščine ali srbohrvaščine, kdaj podzvestno sprejema in uporablja tuje besedne zveze, tuje kalke, neslovensko rabo predlogov, neslovensko rabo časov in podobno. Zato je treba vso pozornost posvetiti dvigu splošne jezikovne kulture naših delovnih ljudi« (Gantar v Pogorelec, 1983: 143). Na tem mestu mi je pomembno prav njegovo izhodišče, ko zaznava nakazani paradoks in s tem možnost, da tudi *presežemo apriorno izključujoče razmerje* med domačim in tujim. Seveda pa je to še vedno le možnost, le ena od možnosti, za katero pa ne moremo računati, da bo tudi spontano prevladala. Empirično raziskovanje (SJM) bi ta vprašanja lahko še bolj razjasnilo.

Dejansko globalizacija oz. univerzalizacija v določenem času zmanjšujeta raznovrstnost v prostoru, a s tem tudi nudita možnosti za še večjo raznovrstnost oz. za uveljavljanje določene posebnosti v širšem ali svetovnem merilu. To izhaja že iz splošne »razvojne logike družbenih sistemov« (Teune, Mlinar, 1978), ki sicer vključuje dinamiko nihanja, oscilacij med povečevanjem raznovrstnosti in njeno integracijo, toda to so nihanja z vse manjšo amplitudo.¹⁸

(Zapoznelo) uvajanje slovenskega strokovnega izrazja: sodelovanje med jezikoslovci in družboslovci

Pri uvajanju slovenskega strokovnega izrazja ne gre (le) za *enkratna dejanja* (slovar), ampak za proces *nenehnega spremljanja* novosti. Do sedaj je bilo to preveč prepuščeno le piscem oz. avtorjem, ki so vsak po svoje iskali ustrezno rešitev. Tako je trajalo *tudi več desetletij*, preden je prevladala raba določenega izraza v slovenskem jeziku. Vzemimo npr. negotovosti in iskanja primerne slovenskega izraza za angl. *sustainable development*, ko so se skozi daljši čas v strokovnih obravnavah na številnih področjih pojavljali *trajnostni razvoj*, *sonaravni razvoj*, *vzdržni razvoj* idr.

Kako naj ravna pisec, ki želi v slovenskem jeziku izraziti to, kar v angleškem je-

¹⁷ V oporo navedenemu naj dodam, da je tudi Irwine (1999) že zaznal naslednji paradoks: »politično gibanje, ki temelji na regionalni, etnični in jezikovni identiteti in se torej implicitno upira globalizaciji, se hkrati opira na tehnologije in jezike globalizacije: na radijski/televizijski studio v Londonu, na spletno stran v angleškem jeziku v Belgiji, na transnacionalne komunikacije Kurdov v Evropi, na spletno informacijsko stran v Washingtonu. Globalizacija tako vključuje, kot eno od načel strukturiranja, notranje nasprotujoče si sile, ukoreninjene v prvotnih identitetah.«

¹⁸ V zvezi s tem je zgovoren prikaz slovenščine na tujih univerzah (Nidorfer Šiškovič, 2004: 45) kot sledi: »Pomemben del mednarodnega sodelovanja, ki omogoča povezovanje med univerzami, je tudi program Socrates/Erasmus. V Sloveniji lahko sedaj že podpisujemo pogodbe tudi z univerzami drugih novih članic EU, s katerimi smo doslej delno lahko sodelovali prek programa CEEPUS. Povezave se bodo zato zelo pomnožile in z njimi mobilnost slovenistov, tako študentov kot tudi učiteljev. Pri tem bo vloga lektorjev kot povezovalcev v projektih in predstavnikov Slovenije in slovenskega univerzitetnega prostora zelo pomembna.«

ziku označujejo z izrazom *stakeholders*? Nekateri so ta angleški izraz začeli sloveniti z déležniki. Ali bo o tem še kdo presodil in potrdil, da gre za primerno rešitev? Veliko pestrost najdemo na področjih, kjer se v svetovnem merilu pojavlja največ novosti, tako kot npr. na področju informacijsko-komunikacijske tehnologije. Pri tem se z večjo ali manjšo zamudo uveljavljajo novi izrazi v slovenskem jeziku; včasih se najprej prevzema angleške izraze in se jih šele postopoma nadomešča s slovenskimi; v drugih primerih pa se angleški (tuji) izraz prevzame in zadrži.

Raziskovalci z vseh področij (družbenih) znanosti in drugi se pogosto znajdejo v zadregi, ker *ni jasno, kako naj ravna*jo v primerih, ko (še) nimamo slovenskega izraza za novosti, ki vstopajo v naš prostor kot novi pojavi in pojmi. Tako prihaja do tega, da nas – ob *zapoznelem odzivanju* – dinamično dogajanje prehiteva in preplavlja s tujkami. Če ne pride do primerne rešitve, se pač uporablja angleški izraz, pa četudi gre za pomembna predmetna področja, tako kot npr. *policy studies*. Značilno zadrego na gospodarskem področju predstavlja *outsourcing*; v zvezi z novo tehnologijo se pojavlja *high-touch*, v stanovanjskem načrtovanju imamo *suit*, v urbani sociologiji *gated communities* itd.

Ko se natančneje seznanimo z dosedanjimi izkušnjami, se izkaže, da smo že imeli kar nekaj primerov intenzivnega sodelovanja v pripravah strokovnih terminoloških slovarjev. SAZU bi lahko vplival na to, da *ne bi šlo le za ad hoc* (včasih sicer zelo zahtevne, dolgoletne) projekte ali predvsem za tista področja, ki imajo najbolj *utrjeno tradicijo*, ampak za *sistematično »pokrivanje«* znanosti nasploh. Presegli naj bi nejasnosti o tem, čigava naj bo pobuda in na koga se lahko pobudnik obrača – upoštevajoč velike, nove možnosti informiranja oz. komuniciranja, ki ostajajo še neizkoriščene.

Že pri pripravi tega prispevka sem ugotovil, da gre za zelo neenakomerno in pomanjkljivo seznanjenost znanstvenih delavcev, ki niso jezikoslovci, o možnostih za *skupno* reševanje vprašanj ob uvajanju novega izrazja. To pa je hkrati izziv za osrednje jezikovne institucije, da se v svojih programih delovanja bolj *izrecno* in *poudarjeno* odpirajo do drugih udeležencev jezikovnega dogajanja in tvorcev strokovnega izrazja.

O izključenostih, nesoglasjih in njihovem (ne)preseganju

Eden od izzivov v zvezi s problematiko slovenskega jezika, ki ga lahko vzamemo tudi kot izhodišče za razvoj družbenih znanosti, zadeva dejstvo, da se skozi daljši čas *ohranjajo nesoglasja* o pomembnih vprašanjih slovenskega jezika in slovenskega naroda tako v teoriji kot v praksi.

Četudi bi bilo zgrešeno pričakovati, da bi kadarkoli lahko prišli do popolnega in trajnega poenotenja, nas vendarle – primerjalno vzeto – vrsta znakov opozarja, da gre pri tem že za slovensko posebnost. V širšem kontekstu to izstopa pri slovenskih zamejcih (npr. dramatična opozarjanja Florjana Lipuša), ki ostajajo razcepljeni kljub vsem pritiskom s strani večinskega prebivalstva.¹⁹ To pa še pospešuje asimila-

¹⁹ Temu vprašanju je velik pomen pripisoval tudi Anton Trstenjak, ki je v poročilu o študijskem potovanju po zamejstvu (gl. Krašovec, ur., 1987: 96–97) razkrival neenotnost, zaradi katere se ni mogla razviti slovenska narodnostna zavest oz. identiteta.

cijo manjšine in torej izgubo slovenskega jezika. Kolikor mi je znano, o tem še nismo dobili zadovoljivega pojasnila raziskovalcev.

V ožjem merilu humanistike in družboslovja pa medsebojna izključenost nasprotujočih si razlag in priporočil opozarja na nedorečenosti znotraj teh dveh znanstvenoraziskovalnih področij. Hipotetično naj opozorim vsaj na naslednje:

- a) vztrajanje pri nasprotujočih si stališčih ali razlagah skozi daljši čas je lahko opozorilo, da (še) nismo uveljavili *intenzivnejše znanstvene komunikacije* med (nesodelujočimi) udeleženci,²⁰
- b) drugi razlog za to razkrivam v tem, da pravilnosti ali nepravilnosti posameznih razlag in stališč (sistematično) *ne preverjamo* na podlagi podatkov empiričnih raziskav,
- c) določeno *objektivizacijo* in s tem zmanjšanje medsebojne subjektivne izključenosti lahko dosegamo z večjim opiranjem na *primerjalne analize* v evropskem merilu in s pritegovanjem izkušenj s spremljanjem primerov »dobrih praks«, podobno, kot je Orešnik (1995) že predstavil skandinavske izkušnje v svoji knjigi »Uradi za jezik v Skandinaviji«.

S sociološkega vidika nesoglasja ne razumem kot (zadostnega) razloga za prekinitev razprave, temveč prej nasprotno. Prav trdovratna nesoglasja lahko jemljemo kot opozorilo na to, kje gre za najpomembnejša vprašanja, ki jih v našem dosežanju znanstvenoraziskovalnem delovanju še nismo zadosti razjasnili, pa bodisi da gre za *spoznavne* razlike (npr. glede tega, kakšne posledice sledijo iz določene jezikovne politike) ali za razlike v *vrednotenju* slovenskega jezika v primerjavi z drugimi vrednotami. Dosti nejasnosti in apriorizmov je tudi glede tega, koliko lahko jezikovne spremembe zavestno *obvladujemo*, koliko pa se odvijajo neodvisno od naše volje ne glede na to, kako ukrepamo. Nekateri avtorji to vprašanje puščajo ob strani, ker se ne poglobljajo v problem ali pa preprosto predpostavljajo,

- a) da je rešitev odvisna le od naše volje ali
- b) da gre za objektivno nujne tokove sprememb, ki jih je kot take treba sprejeti.

Neopažena osnova različnih gledanj je pogosto v tem, da imajo eni v mislih *kratkoročne*, drugi pa *dolgoročne* učinke. Eni se bolj opirajo na primerjalne raziskave in teoretske posplošitve v svetovnem merilu, drugi se omejujejo na podrobnejše spremljanje sprememb v »domačem« okolju.

N. Šabec (1997) je preučevala stike med slovenskim in angleškim jezikom v Clevelandu, ZDA, in prišla do sklepa, da je prihodnost slovenskega jezika v tamkajšnji skupnosti slovenskih izseljencev mračna. Slovenski jezik bo tam v treh ali celo dveh generacijah izgubljen. To je podobno kot pri več jezikih drugih evropskih priseljencev.

E. Zemskaja (2003) je na simpoziju Obdobja 20 predstavila svoje ugotovitve o jeziku ruskega zdomstva in pri tem prišla do drugačnega sklepa:

»Obširno gradivo, ki sem ga raziskala, nam kaže, da ne moremo govoriti niti o izumiranju ruskega jezika v zdomstvu niti o njegovi pidžinizaciji. Nasprotno, ugotovimo lahko izredno trdnost ruskega jezika. V mnogih družinah (in ne samo pri tistih, ki so poklicno povezane z ruskim jezikom) živi ruski jezik še v tretjem in celo

²⁰ Izkušnje iz drugih držav nam kažejo, da na znanstvenoraziskovalnih področjih pri nas na splošno še nismo razvili sodelovalnega vzdušja, kakršno je značilno za inovativna delovna okolja na Zahodu.

v četrtem rodu emigracije. Pri jezikovni kompetenci mnogih ljudi, ki živijo zunaj Rusije od rojstva, emigrantov tretjega in celo četrtega rodu, ne glede na to, koliko jezikov obvladajo, pripada ruskemu jeziku posebno mesto. To je predmet pogoste in globoke jezikovne refleksije. Jezik uteleša povezavo z domovino, z družinskimi koreninami. Sedanje obdobje zgodovine pomaga k prerodu zanimanja za ruski jezik in mu omogoča, da se okrepi in razširi njegova raba (srečanja z ljudmi, ki prihajajo iz Rusije, obnavljanja nasilno pretrganih povezav s sorodniki, prijatelji, delovnimi kolegi, potovanja v Rusijo).« (Zemskaja, 2003: 150.)

Takšne ugotovitve precej odstopajo od ugotovitev več slovenskih avtorjev, ki postavljajo v ospredje proces asimilacije izseljencev (in zdomcev). Gre torej za izziv, kako pojasniti takšne razlike in morebiti izkoristiti izkušnje drugih!? Pri tem pa je pomembno, kot je zapisala N. Šabec, da so edini dejavnik, ki lahko spremeni situacijo v prid ohranjanja slovenskega jezika, *okrepljeni stiki* s Slovenijo. Če bi te vzpostavljali na široki osnovi, ki bi vključevala poslovno sodelovanje ter različne oblike kulturnih, izobraževalnih in znanstvenih izmenjav med izseljenci in domovino, bi gospodarska in družbena motiviranost povečala možnosti za preživetje slovenskega jezika (Šabec, 1997: 172). Enaka pričakovanja nakazuje tudi Zemskaja.

Medtem ko so izseljenci v preteklosti ohranjali slovenski jezik predvsem na osnovi (nenehnega) dotoka novih priseljencev na iste lokacije (npr. Gestrin, 1990), pa bo v bodoče prevladovala vse večja razpršenost (individualizacija) in bo zato prav krepitev njihove povezanosti na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije še toliko bolj pomembna.

Nazadnje pa naj različne in celo nasprotno razlage ilustriram še z dvema navedkoma, oba zadevata odnos do tujega. Prvi je izključujoč, v drugem pa avtor izraža svoj kritičen odnos do izključujočega purizma.

»S prihodom tujcev v naše poslovno življenje se bo razvila konkurenca med slovenščino in tujimi jeziki. Ali bo slovenščina dovolj odporna, da se bo obdržala proti drugim jezikom? Ali bo znala obdržati svojo naravno suverenost in prioriteto tudi v poslovnem življenju in na univerzi? In kako naj jo podpremo, kako naj ji damo večjo žilavost in odpornost? Jedrnat odgovor se glasi: *napravimo Slovenijo za talilni lonec*, v katerem se bodo stopile vse prišle, doseljene in naplavljenе drugačnosti ter sprejele slovenščino kot suveren jezik, kot jezik naše dežele, mest, duha in značaja. Doumeti morajo, da spada slovenščina v stil uporne in trdožive slovenske nacije, ki si je v tisoč tristo letih zgradila svojo državo z vsemi potrebnimi atributi«. (Kos, 1993: 363; Toporišič, 1997: 21).

»S konserviranjem jezika in zapiranjem pred tujimi vplivi je purizem ohranjeval slovenščino v revščini z rodoljubnimi razlagami o obrambi slovenščine, kakor dela tudi danes. Kljub skoro brezupnemu položaju slovenščine v tistem času je bilo Prešernu jasno, da rodoljubje, kakor ga pojmuje purizem, obsoja slovenščino na zaostajanje za jeziki kulturnih narodov. /.../ Rešitev in dvig slovenščine in slovenstva je videl Prešeren in njegov krog ne v zapiranju pred svetom, ampak v odpiranju svetu. Slovenstvo se ni moglo krepiti z begom v 'rovte', ampak s širjenjem slovenske kulturne in jezikovne baze«. (Urbančič, 1987: 39, 40.)

Hkratna prisotnost tako neskladnih in nasprotujočih si razlag in usmeritev ne daje podlage za opredelitev učinkovite jezikovne politike!? In tu je gotovo velik

izziv za *skupno* delovanje družboslovja in humanistike v bodoče; saj ravno pomanjkanje sodelovanja v veliki meri pojasnjuje, zakaj so ta neskladja že *več desetletij* ostajala nerazrešena.

Od besed k dejanjem

Na poti do razvojno usmerjene jezikovne politike v RS

Šele na podlagi celovitejšega poznavanja in upoštevanja spoznanj o kompleksnosti in posebnostih družbenega *konteksta*, *udeležencev* in njihovih *vrednot* ter o medsebojnih odvisnostih le-teh, izpolnjujemo predpostavke za izoblikovanje primerne jezikovne politike v naši državi. V vseh treh pogledih, ki značilno *prestopajo meje jezikoslovja* oz. slovenistike v ožjem smislu, pa v Sloveniji dejansko razkrivamo velike praznine, ki jih marsikje drugje vsaj do neke mere zapolnjujejo bolj razvita sociolingvistika in sociologija jezika, geolingvistika idr. Jezikoslovje v smislu oblikoslovje, besedoslovje, skladnja itd. še preveč predstavlja sfero samo zase, da bi lahko le na tej podlagi obvladovali jezikovne spremembe v želeni smeri. Poleg jezikovnih bi morali v večji meri upoštevati tudi »zunajjezikovne elemente«, kot so demografski, gospodarski, kulturni, družbenostrukturni, politični in pravni (Mackey, navedeno v Škiljan, 1988: 13).

Za sedaj se zdi, da je v Sloveniji *preozko* tudi razumevanje jezikovne politike – preveč je vezano le na ukrepe organov oblasti, premalo pa gre za široko področje uporabnega raziskovanja in družbenega delovanja. To pa je še drugi razlog, zaradi katerega se zmanjšuje možnost, da bi lahko dejansko vplivali na jezikovne spremembe. V Sloveniji pogrešam ozaveščenost o tem, da se je v zadnjih 15 letih – kljub procesom demokratizacije – močno krepila *državocentrična miselnost*, in sicer v nasprotju s trendom v razvitih zahodnih državah. Kje pa je tu širina in vloga civilne družbe? Kdo bodo *privrženi nosilci* uresničevanja sprejete jezikovne politike? Ali bo za vse to poskrbel kar državni aparat s kazenskimi sankcijami?

Tako kot je naravna in *kulturna dediščina* nasploh v Sloveniji postala preveč le nekakšna izločena sfera (rezervat) *sama zase*, tako se – v tem sklopu – tudi slovenski jezik obravnava kot vrednoto, ki jo je treba ohranjati, ne da bi jo poskušali vključevati v razvojne programe za prihodnost. Toda ene enostranosti ne smemo nadomestiti z drugo: usmeritve navznoter in v preteklost ne smemo nadomestiti (le) z odprtostjo in s prihodnostjo, temveč z iskanjem stičišč in sinteze med prvo in drugo »rešitvijo«. To pa bi terjalo tudi spremembe v politiki in programih oz. organizaciji raziskovalne dejavnosti.

Četudi se zdi, da se jezikovna politika tiče predvsem konkretnih in praktičnih zadev, nam temeljitejše preučevanje vse bolj razkriva temeljne in *prikrite razsežnosti* problema, kako usmerjati jezikovne spremembe. V tem smislu je potrebna tudi samokritika v znanosti, zlasti takrat, kadar se sicer nepredvidene in neželene posledice pokažejo kot posledice določenih političnih odločitev. Npr. prikrita ostaja notranja protislovnost, kadar se zadovoljimo s površinskimi ali enostranskimi opažanji, ki se omejujejo bodisi le na instrumentalnost jezika ali le na jezik kot izraz identitete. Prav takšne enostranosti, do katerih prihaja zaradi zamejenosti v spoznavnem procesu ali pa zaradi apriornosti na podlagi določenih vrednot (npr. funk-

cionalizma ali domoljubja), so najpogostejši razlog za neuresničevanje sprejete politike.

Drugi primer, ko imajo neopravljene naloge iz teoretske oz. znanstvene sfere prikrito povezavo z jezikovno politiko, zadeva *spreminjajoči se pomen* posameznih *pojmov*, kot so npr. domače, domovina – tuje, tujina. Gre za temeljna izhodišča v prizadevanjih za ohranjanje »čistega« slovenskega jezika in preprečevanje vdiranja tujih besed. Kljub zelo velikim spremembam z vidika preseganja oddaljenosti na podlagi nove tehnologije, prometa in komunikacij tega ni zaznati v razpravah o jezikovnih vprašanjih in še zlasti v razpravah o purizmu. Ali nesporno zbliževanje narodov ne bo *zabrisovalo* tudi *ločnice med domačim in »tujim«* (ki je zmeraj manj tuje) v naši jezikovni politiki?

Uspešna jezikovna politika se bo morala hkrati bolj navezovati tako na teorijo²¹ kot na prakso in na nenehno »prevajanje« med eno in drugo. Doslej je bilo nakazovanje rešitev preveč *približno* in zato za marsikoga nesprejemljivo. Npr. splošne zamisli o simultanem ali konsekutivnem prevajanju iz angleškega v slovenski jezik in obratno, ko gre za udeležence konferenc iz več držav na naših univerzah, o čemer so – med drugim – razpravljali člani drugega in tretjega razreda SAZU. Tudi pogledi na to, kdaj gre za rabo tujega jezika brez potrebe in »po nemarnem« ali kot nekaj modnega, kdaj pa gre za točno opredeljen strokovni izraz, so lahko povsem različni, npr. v prvem smislu je bil označen izraz *trend*, čeprav ga »Statistični terminološki slovar« (Košmelj in dr., 2001), katerega soizdajatelj je bil tudi SAZU, na str. 138 opredeljuje na naslednji način: »dolgoročna smer razvoja kakega pojava, izračunana iz opazovane časovne vrste in navadno izražena s funkcijo, npr. linearni trend, eksponentni trend«.

Kot dodatni izziv za razpravo pa naj navedem še oceno, ki jo je podala A. Vido-
vič Muha v predavanju z naslovom »Moč in nemoč slovenskega knjižnega jezika« (2001: 13):

»V slovenskem prostoru je trenutno v ospredju jezikovna politika, ki je v veliki meri obrnjena nazaj, preveč zaznamovana s konservativnim ekskluzivizmom, se pravi, da je kljub večkrat drugačnemu predstavljanju zasnovno neprilagojena ali slabo prilagojena aktualnim družbenim in političnim okoliščinam v Evropi in po svetu, katerega del je seveda tudi Slovenija. Zaznamuje jo pomanjkanje pripravljenosti (mentalno) izstopiti iz varnih okvirov razmeroma preproste (knjižno)jezikovne normativistike in prisluhniti živemu jeziku zlasti tistega dela slovenske družbe, ki zaradi svojega izpostavljenega in zato tudi vplivnega družbenega – kulturniškega, strokovnega, političnega – položaja premika normativne vidike knjižnega jezika in tako hočeš nočeš pušča sledove v jezikovnem vedenju večine; ne jemati v resno kritično analizo jezika mladine, jezika različnih, v glavnem mladostniških družbenih skupin, ko se razmišlja o normativnih težnjah sodobnega knjižnega jezika, se pravi ne razmišljati o realnosti njegove jutrišnje javne besede«.

Izkušnje so potrdile, da ni mogoča neposredna komunikacija (torej – brez posrednikov), če nimajo vsi udeleženci jezikovno nekaj skupnega. Tega naše šolske oblasti niso upoštevale, ko so pred časom v Sloveniji uvedle dozdevno zelo življenj-

²¹ Še vedno velja spoznanje, do katerega je že pred več desetletji prišel Kurt Lewin: »Ni ničesar bolj praktičnega, kot je dobra teorija.«

sko ureditev pouka tujih jezikov v Sloveniji. Načeloma je sicer angleški jezik že dobil prednost, toda na območjih, kjer imajo več stikov s »sosedji«, npr. na Štajerskem in na Primorskem, so – alternativno – dali prednost nemškemu in italijanskemu jeziku. Ko pa so se srednješolci iz vse Slovenije vključili v študijske in druge dejavnosti na (ljubljski) univerzi, je bilo nemogoče, da bi vsi brez posrednika (prevajalca) spremljali predavanja v enem od tujih jezikov. To se je izkazalo kot pomembna zavora v prizadevanjih, da bi – po daljšem obdobju »idejne« borbe proti »tujim vplivom« in sumničavosti do vsega tujega – pospešili pritok znanja od drugod.

Kasneje je potem prišlo do poenotenja, vendar imajo na našem dvojezičnem območju ob meji z Italijo manj ur pouka angleškega jezika, kot ga imajo po sedanjih ureditvi italijanski učenci v šolah v Italiji.

Skratka, angleški jezik kot *lingua franca*, ki ga zmeraj manj obvladujejo Angleži sami, dobiva značaj univerzalnosti, nima več enakega pomena kot drugi jeziki in je vse težje nadomestljiv.

Evroregije, slovenski jezik in čezmejna razmerja moči

EU prinaša nove modele čezmejnega sodelovanja, ne da bi upoštevali, v kakšnem položaju je obmejno prebivalstvo na eni in na drugi strani meje in kakšna so med njimi **razmerja moči**. Pri tem se odgovorni ne ozirajo na vprašanje, ali odpiranje meja lahko privede tudi do izrazitega prevladovanja ene in podrejanje druge strani. To pa zadeva tako gospodarsko in kulturno kot še posebej prav jezikovno vprašanje.

Tako kot je po eni strani v skladu s splošnimi evropskimi usmeritvami, da ne le sprejemamo, ampak da sami pospešujemo čezmejno sodelovanje, tako je hkrati tudi »v duhu časa«, da se dejavno spopademo s poskusi, da bi novo obliko (čezmejne evroregije), kateri od močnejših »sosedov« izkoristili za stare ekspanzionistične težnje.

To pa naj ne bi bilo le naše sporočilo (med drugim tudi naše jezikovne politike) v razmerju do njih, temveč naj bi predstavljalo izziv za bolj aktiven in kritičen odnos do posplošenih »rešitev« v Bruslju. Specifične razmere na naših mejah bi lahko bile izhodišče za to, da bi Slovenci uveljavljali nove rešitve tudi na ravni EU (npr. v povezavi s Čehi in drugimi, ki so tudi izpostavljeni težnjam k prevladovanju enosmernih vplivov).

Nekateri predlogi in vprašanja²²

- Problem slovenskega jezika sicer nasploh zadeva lojalnost do slovenskega naroda, a družboslovci naj ga upoštevajo tudi kot izziv in priložnost za razvoj družboslovnih disciplin – posamično in še zlasti tako, da bi ob tem skupnem problemu okrepili interdisciplinarno sodelovanje s humanistiko oz. jezikoslovjem.

²² Na tem mestu izrecno podajam le nekatere od dosti številnejših spoznanj o možnostih, da bi neposredno ali posredno vplivali na spremembe glede rabe slovenskega jezika znotraj in zunaj meja naše države; gre le za prvi osnutek.

- Spodbuja naj se ozaveščanje o *nezaznanih ločnicah* v znanstvenoraziskovalnem delovanju (disciplinarnih, institucionalnih, prostorskih, časovnih), ki z vsebinskega in metodološkega vidika siromašijo razumevanje problematike slovenskega jezika in zmanjšujejo uspešnost njenega reševanja.
- Vse večja prostorska in družbena giblivosť ter hitrost družbenih oz. jezikovnih sprememb zahtevajo, da skrajšamo *čas odzivnosti na novosti* in da se *bolj diferencirano* odzivamo nanje. Namesto samoumevne prednosti, ki so jo v preteklosti dobivala že tradicionalno najbolj prisotna področja jezikoslovnega delovanja (neopaženo merilo – inercija), naj se prednostno obravnavajo področja in vprašanja, ki zadevajo največjo dinamiko sprememb na osnovi odpiranja Slovenije v svet.
- Namesto vztrajanja v ločenosti idiosinkratsko in nomotetično usmerjenih raziskovanj naj se spodbuja njihovo medsebojno vplivanje tako v smislu dopolnjevanja kot glede na potrebne korektive na eni in na drugi strani. Npr.: kdaj je utemeljeno, kdaj pa neracionalno ali celo nemiselno še nadaljnje prikazovanje primera za primerom brez poskusov, da bi prišli do posplošitev (in upoštevali splošnejša spoznanja drugih)?
- Glede na že vzpostavljeni in delujoči Sektor za slovenski jezik v okviru Ministrstva za kulturo Republike Slovenije (čeprav problematiko slovenskega jezika ni primerno sektorsko zamejiti le na eno ministrstvo) se povečuje možnost za *interaktivno obravnavanje* »teorije in prakse«. Potrebo po akcijskem nacionalnem programu jezikovne politike bi lahko vzeli kot izziv za raziskovalce, da se ne bi zamejevali le na že utrjeno ožje predmetno področje jezikoslovja. Če naj bi zares vplivali na jezikovne spremembe (če jih že ne bi obvladovali), bi morali – ob vključevanju drugih disciplin – večjo pozornost posvečati tudi družbeno-razvojnim spremembam in *nosilcem sprememb* ter *vrednotam*, ki jih motivirajo in usmerjajo njihovo delovanje v kontekstu globalizacije.
- S sprejetjem »Zakona o slovenskem jeziku v javni rabi« se pojavlja tudi potreba, da bi spremljali njegovo uresničevanje. Nasploh pa bi morali jezikovno politiko spremljati v njeni *soodvisnosti* in/ali celo kot sestavino kulturne politike, politike razvoja znanosti, zunanje politike, migracijske politike, gospodarske politike, prostorske politike idr. Pri tem bi se lahko opirali tudi na znanja in raziskovalce s področja politologije (*policy studies*), ki doslej k snovanju učinkovite jezikovne politike niso bili pritegnjeni.
- Posebno pozornost naj se posveti doslej neupoštevanim ali pa niti zaznamim **neskladjem** med različnimi politikami. Npr.: kaj je treba storiti za to, da bi preseгли naslednji paradoks: znanstvenega delavca se v smislu ene politike spodbuja, da objavlja v slovenskem jeziku, na osnovi druge (ocenjevanje po točkah) pa se ga (dejansko) kaznuje!? Treba je torej spremeniti sedANJI način ocenjevanja znanstvenega dela in/ali uvesti nove spodbude ali vsaj možnosti za smiselno objavlanje v slovenskem jeziku.
- Težnje, da bi s pravnimi sredstvi obvladovali določene jezikovne spremembe, spremlja veliko negotovosti o primernosti in (ne)učinkovitosti takšnega pravnega reguliranja. To bi terjalo še posebno preučitev.
- V dosedANJI praksi se zdi, da je bila problematika ogroženosti jezika preveč

»lahkotno« in nedomišljeno »delegirana« državi. Hkrati pa je nacionalna država tista vmesna raven med individualizacijo in globalizacijo, ki *izgublja svojo moč*, ki ji »uhaja« suverenost.

- Bolj je treba razjasniti, kakšna bo vloga države (Slovenije) *kratkoročno* in kakšna *dolgoročno*. V širšem smislu pa – v kolikšni meri je problematika slovenskega jezika sploh obvladljiva? Kaj pa je tisto, s čimer se je treba sprijazniti kot z objektivno nujnostjo?
- Namesto dosedanje prakse, ko so nekateri razumeli jezik predvsem bolj ali manj konservatorsko, kot dediščino, naj se uveljavlja bolj afirmativen pristop; jezik ni le vnaprejšnja danost, ampak je (tudi) možnost. Nesprejemljiva in škodljiva se zdi nekakšna **delitev** odgovornosti na tiste, ki so »*zadolženi*« za *preteklost*, in tiste, ki so »*zadolženi*« za *prihodnost*. Inovativno reševanje jezika je ravno v tem, da ga povezujemo z drugimi elementi razvojnih programov.
- Potreben je celovit, sistematičen pregled dejavnikov, ki za sedaj mogoče delujejo še bolj vsak zase, četudi se njihova dejavnost dopolnjuje (znotraj in zunaj SAZU).
- SAZU bi lahko dal pobudo, naj se kot normo uveljavlja pričakovanje, da vsako znanstveno (disciplinarno) področje – v sodelovanju z jezikoslovci – *izdela* oz. sodeluje pri izdelavi *terminološkega slovarja*. Težili naj bi k temu, da dela ne bi prekinili z izdajo slovarja, temveč da bi ga nadaljevali in ga sploh uveljavili kot *stalno spremljanje novosti* in sprotno bogatitev slovenskega izrazja vsak na svojem področju.
- Da bi pospešili reševanje problematike slovenskega jezika, je treba (kdo?) izdelati *pregled vprašanj*, o katerih doslej (še) ni bilo *doseženo soglasje* in so zato nadaljnje dejavnosti zastale.
- Z vse večjo razširjenostjo rabe računalnikov in dostopa do svetovnega spleta bi lahko na več načinov razširjali *krog sodelujočih* v tvorbi in uporabi (strokovnega) izrazja v slovenskem jeziku, npr. z uvajanjem spletnih forumov, z različnimi oblikami e-svetovanja, opirajoč se na izkušnje doma (npr. ŠUSS) in od drugod.
- Da bi presegli sedanje nejasnosti o tem, kdo ima sploh pravico oz. dolžnost ter kdaj in kako je mogoče uvajati nove izraze, je treba poskrbeti za boljšo obveščenost (strokovne) javnosti in opredeliti vlogo posameznih institucij v zvezi s tem, še zlasti Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Odprto je vprašanje, kako organizirati komuniciranje znotraj znanosti in z zunajznanstvenim občinstvom glede rabe slovenskega jezika. Nekatere *strokovne revije*, ki objavljajo prispevke na abstraktni, teoretski ravni, izhajajo v slovenskem jeziku, četudi so pretežno namenjene le maloštevilnim kolegom v Sloveniji in ne širšemu občinstvu. Hkrati pa na istem področju znanosti ni nobenega glasila, ki bi se bolj približalo konkretnim problemom v za širši krog bralcev lažje razumljivem slogu pisanja in seveda v slovenskem jeziku.
- Nedorečene misli o tem, da je treba znanstvena dela *objavljati* tako v svetovnem (angleškem) kot v slovenskem jeziku, naj se konkretizirajo in približajo dejanskim potrebam. Torej *ne kar nasploh* v dveh jezikih, saj bi to lahko vodilo do situacij, ko bi pisanje postalo samo sebi namen (avtor – brez občinstva), pač pa slovenskemu okolju prilagojene, krajše, problemsko in akcijsko usmerjene

obravnavae!! Družboslovna področja in humanistika imajo pri tem večje možnosti kot nekatera druga.

- Tudi slovenski jezik kot jezik malega naroda v kontekstu globalne informacijske družbe je treba obravnavati kot (potencialno) *svetovni jezik*. Njegovo ohranjanje in vloga (pomen) bosta vse bolj odvisna od (razširjanja) povezav v svetovnem merilu, še zlasti na podlagi nove informacijsko-komunikacijske tehnologije. Na ta način, predvsem prek spleta, bi hkrati prispevali k ohranjanju slovenske identitete (zmanjšali asimilacijo) izseljencev in jih vključevali v razvojne programe Republike Slovenije. V tem smislu naj se podprejo in uresničujejo pobude za enotni portal Slovencev po svetu. Hkrati naj se spodbuja njihovo živo nastopanje v »virtualnem prostoru« na podlagi njihovih raznovrstnih interesov in zmožnosti ter tako presega v preteklosti značilno zamejevanje prvenstveno na folklorne vsebine.
- Če lahko na teoretski in izkustveni podlagi – kot vse kaže – pričakujemo, da se bo v prihodnosti povečevala etnična heterogenost prebivalstva v Sloveniji, bi lahko že pri današnjih raziskovanjih *posebno pozornost* posvečali okoljem z različno *stopnjo heterogenosti* in posledicam z vidika glavnih razsežnosti jezikovnega problema Slovencev nasploh. Kaj npr. prinašajo raziskave na narodnostno mešanem območju Slovenske Istre v primerjavi z drugimi območji Slovenije? (Mikolič, 2004) Ali je tu ena od podlag za povečanje:
 - a) predvidljivosti sprememb pri nas nasploh ter
 - b) za bolj izdiferencirano jezikovno politiko in njeno večjo učinkovitost?
- Zaradi sicer dosti *neopaznih ločnic* med *disciplinami, ustanovami in metodološkimi* tradicijami ostajajo neizkoriščeni novi viri informacij, ki neposredno ali posredno zadevajo številna vprašanja v zvezi s stanjem in spremembami (v vlogi) slovenskega jezika. Gre za javno, digitalno dostopne podatke iz številnih družboslovnih raziskav, ki jih je mogoče dobiti npr. prek *Arhiva družboslovnih podatkov* na Fakulteti za družbene vede. Ti bi lahko bili osnova za analizo številnih aktualnih vprašanj, včasih pa tudi za razkrivanje trendov sprememb, pa bodisi v okviru uradnih (financiranih) raziskovalnih programov Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša bodisi v okviru pedagoških aktivnosti na dodiplomski, podiplomski ali doktorski ravni na več fakultetah vseh štirih univerz.
- V ankete SJM smo občasno vključevali tudi vprašanja v zvezi z rabo slovenskega ter rabo in znanjem tujih jezikov v Sloveniji, kar včasih omogoča celo analizo v več časovnih točkah. V povezavi s številnimi drugimi podatki je mogoče razkrivati odnos posameznih slojev prebivalstva do slovenskega jezika, kakšne in kolikšne so v tem pogledu razlike med generacijami, med regijami, glede na izobrazbo idr. Čeprav gre vedno tudi za finančne in kadrovske omejitve, nam širši vpogled v družboslovno raziskovanje in povezava s pedagoško dejavnostjo vendarle razkrivata tudi še *neizkoriščene možnosti* zunaj teh omejitev. To postane bolj očitno, če upoštevamo novejšje težnje po interdisciplinarnem povezovanju in prežemanju pedagoškega in raziskovalnega dela, kar je močno podarjeno tudi v t. i. bolonjskem procesu.

LITERATURA

- Albrow, Martin, Elizabeth King (ur.) (1990): *Globalization, knowledge and society*, London, SAGE.
- Agnew, John, Paul Knox (1994): *The Geography of the World Economy*, London, Arnold.
- Beck, Ulrich (2003): *Kaj je globalizacija?* Ljubljana, Krtina.
- Castells, Manuel (1996): *The rise of network society*, Oxford, Blackwell Publishers.
- Castells, Manuel (1998): *End of millennium*, Oxford, Blackwell Publishers.
- Crystal, David (1997): *English as a global language*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Cvetko Orešnik, Varja (nosilka) (2005): *Raziskovalni program: Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju*, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.
- Dogan, Mattei, Robert Pahre (1991): *L'innovation dans les sciences sociales: la marginalite creatrice*, Paris, PUF.
- Dular, Janez (2004): Jezikovni kotiček, *Radio Trst*, 2, 3.
- Fishman, Joshua A. (1978): *Sociologija jezika*, Sarajevo, IGKRO »Svetlost«.
- Gantar, Kajetan (1983) *Prevajanje in izobraževanje prevajalcev*, v: Breda Pogorelec (ur.), 142–143.
- Gestrin, Ferdo (1990): *Zgodovinske primerjave*, v: *Dve domovini, Razprave o izseljenstvu*, Ljubljana, ZRC SAZU, 33–41.
- Gomezal Mikolič, Vesna (1999/2000): *Povezanost narodne in jezikovne zavesti*, *Jezik in slovnost*, let. 45, št. 5, 173–185.
- Hafner – Fink, Mitja (2004): *Državljanstvo, (nacionalna) identiteta in odnos do tujcev*, v: Malnar, Bernik (ur.), *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*, FDV-IDV, Ljubljana.
- Hannerz, Ulf (1996): *Transnational Connections: Culture, People, Places*, London, Routledge.
- Hirschman, Albert (1970): *Exit, voice and loyalty*, Harvard University Press.
- Hribar, Tine (1987): *Slovenska državnost*, *Nova revija*, let. 6, št. 57, 3–29.
- Humar, Marjeta (ur.) (2004): *Terminologija v času globalizacije / Terminology at the time of globalization*, zbornik, Ljubljana, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU.
- Irvine, Martin (1998/99): *Global cyber culture reconsidered: Cyberspace, identity and the global informational city*, Geneva, inet/98.
- Jakopin, Franc (1985): *O nalogah slovenske sociolingvistike*, v: Jože Goričar, Tine Hribar, Franc Mali, Niko Toš (ur.), *Stanje in razvoj družbenih znanosti na Slovenskem*, Posvetovanje, Ljubljana, 29. in 30. marca 1984, SAZU, 237–242.
- Jan, Zoltan (ur.) (2000): *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*, zbornik Slavističnega društva Slovenije 10, Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Jerman, Tanja (2004): *Slovenščina na daljavo*, 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik predavanj, Ljubljana, FF, 199–201.
- Kalin Golob, Monika (2001): *Jezikovnokulturni vidiki vključevanja Slovenije v Evropsko unijo*, *Teorija in praksa*, let. 38, št. 2, 213–230.
- Kalin Golob, Monika (2003): *Jezikovne reže* 2, Ljubljana, GV Založba.
- Korošec, Tomo (ur.) (2002): *Vojaški slovar*, Ljubljana, Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije.
- Kos, Marko (1993): *Strahovi in upi Slovenije*, v: *Slovenci in prihodnost*, *Nova revija*, Ljubljana, 360–366.
- Košmelj, Blaženka, in dr. (2001): *Statistični terminološki slovar*, Ljubljana, Statistično društvo Slovenije in SURS.
- Krašovec, Stane (ur.) (1987): *Pri slovenski manjšini v Avstriji in Italiji*, Ljubljana, SAZU.
- Logar, Tine (ur.) (1993): *Slovenska narečja*, Ljubljana, Založba Mladinska knjiga.
- Malle, Janko (1986): *Prebijamo obzorje ekskluzivnega naslanjanja na lastno izročilo?*, v: *Razvoj slovenskega narodnega značaja v luči 4. točke programa Osvobodilne fronte*, Ljubljana, Delavska enotnost, 68–71.

- Malnar, Brina, Ivan Bernik (ur.) (2004): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči: Ob 70-letnici sociologa Nika Toša, Ljubljana, FDV.
- Mikolič, Vesna (2004): Medkulturna slovenistika – realnost ali izziv?, v: 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, zbornik predavanj, Ljubljana, FF, 37–47.
- Mlinar, Zdravko (1970): Duhovna ustvarjalnost v spopadu z okviri majhnega naroda, Problemi, letn. 8, št. 91–92, 99–111.
- Mlinar, Zdravko (1994): Jezikovne spremembe in odpiranje Slovenije v svet, Traditiones 23, 249–261, in Transnational flows and the language identity of small nation: the case of Slovenia, International Journal of Sociology of Language, 1996: 119, 141–153.
- Mlinar, Zdravko (2004): Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju, v: Demokrati-zacija, profesionalizacija in odpiranje v svet, Z. Mlinar (ur.), TiP, let. 41, št. 1–2.
- Mlinar, Zdravko, Janez Štebe (2004): Odpiranje v svet v zavesti Slovencev: Mobilnost in identifikacija v prostoru tokov, v: Brina Malnar in Ivan Bernik (ur.), S Slovenci in Slovenkami na štiri oči: Ob 70-letnici sociologa Nika Toša, Ljubljana, FDV, 11–53.
- Nidorfer Šiškovič, Mojca (2004): Slovenščina na tujih univerzah in evropski izzivi, Glasnik ZRS Koper, št. 3, 44.
- Orešnik, Janez (1995): Uradi za jezik v Skandinaviji, Ljubljana, SAZU.
- Orešnik, Janez (17. 6. 1997): razprava na seji članov prvega in drugega razreda SAZU.
- Pavčnik, Marijan (2003): Pravo in jezik, Ampak, št. 4, 29–30.
- Pirjevec, Jože (2003): Slovenski jezik in evropska kultura, v: Perspektive slovenistike ob vklju-čevanju v Evropsko Zvezo, Slovenski slovenistični kongres, Bled, 2.–4. oktober, Ljubljana, Slavistično društvo Slovenije, 15–21.
- Pogačnik, Jože (ur.) (1987): Slovenska misel: Eseji o slovenstvu, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Pogorelec, Breda (ur.) (1983): Slovenščina v javnosti, Ljubljana.
- Radovanović, Milorad (1986): Sociolingvistika, Novi Sad, Književna Zajednica Novog Sada, Dnevnik.
- Razgovor o stanju družboslovja v Sloveniji (16. 5. 2005), Oddelek za družbene vede prvega razreda SAZU (tudi: Poročili o stanju družbenih ved v devetdesetih letih).
- Rizman, Rudi (1999): Nacionalna identiteta v času globalizacije, v: Šumijev zbornik, Ljubljana, FF, 239–249.
- Rupel, Dimitrij (1987): Odgovor na slovensko narodno vprašanje, Nova revija, let. VI, št. 57, 57–73.
- Rupel, Dimitrij (2000): Sladke besede: kulturni in jezikovni izzivi v multinacionalni/multikulturni Evropi ob koncu tisočletja, v: Inka Štrukelj (ur.), 2004, 11–19.
- Rus, Veljko (1970): Razvojne posebnosti majhnega naroda, Problemi – Teorija, julij, avgust, 20–38.
- Rus, Veljko (1979): Protislovni procesi profesionalizacije, TiP, let. 16, št. 10, 1482–1491.
- Rus, Veljko, Niko Toš (2005): Vrednote Slovencev in Evropejcev: Analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletij, Ljubljana, FDV.
- Slavec, Ingrid (1990): Etnološko preučevanje etnične identitete slovenskih izseljencev, Dve domovini – Two Homelands, Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU, 309–317.
- Stabej, Marko (2003): Bo en jezik dovolj? Večjezičnost v enojezičnosti, v: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje, Obdobja 20, Ljubljana, FF, 51–70.
- Stergar, Janez (2004): Bo slovenstvo še vrednota, Demokracija, let. 9, št. 17.
- Susič, Emidij, Danilo Sedmak (1983): Tiha asimilacija, Trst, ZTT.
- Svetovni slovenski kongres, Glasilo Svetovnega slovenskega kongresa: ob 15. obletnici usta-novitve, Ljubljana, SSK, 2005.
- Svetovni slovenski kongres (28. 6. 1991): Gradivo otvoritvenega zasedanja Svetovnega sloven-skega kongresa, Ljubljana.

- Svetovni slovenski kongres (2005), IV. konferenca slovenskih zdravnikov iz sveta in Slovenije, Novo mesto, 19.–21. maj 2005, Ljubljana, SSK.
- Svetovni slovenski kongres (2005), Ko ni več meja – 3. strokovno-znanstveni posvet, Monošter, 29.–30. oktober 2004, Ljubljana, SSK.
- Šabec, Nada (1997): Slovene-English language contact in the USA, v: Marc L. Greenberg (ur.), *International Journal of the Sociology of Language*, New York, 129–173.
- Šabec, Nada (2002): Usoda slovenskega jezika med Slovenci po svetu, v: 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, FF.
- Škiljan, Dubravko (1988): Jezična politika, Zagreb, Naprijed.
- Škofic, Jožica (2005): Slovensko narečno besedje na stičišču kultur, v: 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi, zbornik, Ljubljana, FF.
- ŠUSS: <http://wwwz.arnes.si/~linarus/suss/>.
- Štrukelj, Inka (ur.) (2000): Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije, I. in II. del, Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje.
- Teune, Henry, Zdravko Mlinar (1978): *Developmental logic of social systems*, London, SAGE.
- Tokarz, Božena, Emil Tokarz (2003): Slovenski jezik in kultura v kontekstu večkulturnosti Evropske unije, v: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje, Obdobja 20, Ljubljana, FF, 381–388.
- Tomc, Gregor (2004): Slovenci včeraj, danes in ... nikoli več?, v: Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet, TiP (posebna izdaja ob 40. obletnici, Zdravko Mlinar (ur.)), let. XII, št. 1–2, str. 398–417.
- Toporišič, Jože (1991): Družbenost slovenskega jezika, Ljubljana, DZS.
- Toporišič, Jože (1997): Slovene as the language of an independent state, v: Marc. L Greenberg (ur.), *International Journal of the Sociology of Language*, New York, 19–28.
- Toporišič, Jože (2000): Razprava v zborniku: Javna predstavitev mnenj o tezah za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot navadnega jezika, ur. Sonja Uršič in Zoltan Jan, Ljubljana, Državni svet RS.
- Toporišič, Jože (2002): Slovenščina je ogrožena ... Primorski dnevnik, št. 247, 23, 10., 2.
- Trstenjak, Anton (1987): K psihologiji narodnostne asimilacije, v: Stane Krašovec (ur.), *Pri slovenski manjšini v Avstriji in Italiji*, Ljubljana, SAZU, 91–102.
- Urbančič, Boris (1987): O jezikovni kulturi, tretja, predelana in razširjena izdaja, Ljubljana, Delavska enotnost.
- Vidovič Muha, Ada (2000): Slovenistika in aktualna vprašanja knjižnega jezika – stanje in perspektive, v: Zoltan Jan (ur.), 17–23.
- Vidovič Muha, Ada (2001): Moč in nemoč slovenskega knjižnega jezika, v: 37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, FF.
- Vratuša, Anton (ur.) (1990): *Narodne manjšine*, I, II, III, Ljubljana, Medakademijski odbor za proučevanje narodnih manjšin, SAZU.
- Žekš, Boštjan (16. 7. 2004): Tuji jezik v znanosti in predlagani zakon o slovenščini, Delo, letn. 46, št. 164, 5.
- Žekš, Boštjan (2005): IV. konferenca slovenskih zdravnikov iz sveta in Slovenije, Novo mesto, SSK, 9.
- Zemljarič Miklavčič, Jana (2004): Jezikovne tehnologije – viri in pripomočki za učenje slovenščine kot tujega jezika, Glasnik ZRS Koper, št. 3, 42.
- Zemskaja Elena A. (2003): O jeziku ruskega zdomstva, v: Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje, Obdobja 20, Ljubljana, FF, 95–106.
- Zlobec, Ciril (1993): Koliko nas jezik še določa kot narod? Sodobnost 3/4, 219.